

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Heksenvervolgingen in Vlaanderen. De rol van geslacht in heksenvervolgingen tijdens de late zestiende eeuw.

Dieleman, Monica

Citation

Dieleman, M. (2025). *Heksenvervolgingen in Vlaanderen.: De rol van geslacht in heksenvervolgingen tijdens de late zestiende eeuw.*

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4257167>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Universiteit
Leiden

Heksenvervolgingen in Vlaanderen

DE ROL VAN GESLACHT IN HEKSENERVOLGINGEN
TIJDENS DE LATE ZESTIENDE EEUW

Monica Dieleman

MASTER EUROPE 1000-1800 | S3101916 | JUNI 2025 | AANTAL WOORDEN: 16.517 |
BEGELEIDER: M.I. DEN HARTOG | TWEDE LEZER: C.V. WEEDA

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk 1 Verdacht en beschuldigd	15
<i>Leeftijd</i>	18
<i>Afkomst</i>	19
<i>Beroep</i>	20
<i>Huwelijkse staat</i>	22
<i>Reputatie</i>	24
<i>Geslacht</i>	25
<i>Concluderend</i>	26
Hoofdstuk 2 Behandeling tijdens het proces	29
<i>Leeftijd</i>	32
<i>Afkomst</i>	32
<i>Beroep</i>	34
<i>Huwelijkse staat</i>	35
<i>Reputatie</i>	37
<i>Geslacht</i>	38
<i>Concluderend</i>	39
Hoofdstuk 3 Het vonnis	41
<i>Leeftijd</i>	43
<i>Afkomst</i>	45
<i>Beroep</i>	45
<i>Huwelijkse staat</i>	46
<i>Reputatie</i>	47
<i>Geslacht</i>	48
<i>Concluderend</i>	49
Conclusie	51
Bronnenlijst	55
<i>Primair bronmateriaal, afkomstig uit de index</i>	55
<i>Secundaire literatuur</i>	55
Bijlage 1 Gebruikte zaken	57
<i>Overzicht 1 Rechtszaken op volgorde van bespreking in dit onderzoek</i>	57
<i>Overzicht 2 Rechtszaken die niet direct in dit onderzoek worden besproken</i>	66
<i>Totaalbeeld</i>	75

Inleiding

Op 8 juli 1575 werd vonnis gewezen over een zaak bij de Gentse schepenbank. De gedaagde was Cornelia van Beverwijk, huisvrouw van Antheunis de Muldere. Zij zou mannen en vrouwen bij haar thuis ontvangen hebben bij het beoefenen van 'medicine'.¹ Deze term was slechts een stapje verwijderd van wat door velen 'toverij' werd genoemd. Cornelia zou tegen betaling aan de hand van de sterren en planeten haar klanten de toekomst hebben voorspeld. Dit zou zij hebben gedaan met de hulp van een speciaal boek. Door middel van haar waarzeggerij zou ze vaak in staat zijn geweest om haar klanten te vertellen waar hun gestolen goederen waren gebleven. Wat zij voorspelde bleek vaak niet te kloppen, waardoor Cornelia door haar klanten werd aangeklaagd en voor de schepenbank moest verschijnen. Ze werd veroordeeld tot het op de knieën smeken om vergiffenis, dit met een kaars in de hand die geofferd moest worden in de kapel van het schepenhuis.²

Hoewel in de diverse discussies over Europese heksenvervolgingen vaak wordt gesproken over de heksenprocessen in Centraal-Europa en de Duitstalige gebieden, kwamen er ook heksenvervolgingen voor in de Lage Landen. Het waren er weliswaar minder dan in de gebieden zoals Zwitserland en het zuiden van Duitsland, maar ze vonden wél plaats.³ Het grootste aantal vervolgingen in de Lage Landen vond plaats in de late zestiende eeuw en de vroege zeventiende eeuw.

Wie interesse heeft in de vervolgingen die plaatsvonden in deze periode, doet er verstandig aan om de Habsburgse Nederlanden (het hedendaagse Vlaanderen/België) onder de loep te nemen. Vanaf het moment dat de noordelijke provincies zich zouden gaan afscheiden van het zuiden en de Nederlandse Republiek zouden gaan vormen, zorgde de focus op het gewest Holland en de stad Amsterdam ervoor dat aanklachten van hekserij zo goed als onmogelijk werden, deels ten gevolge van het tolerante karakter van de Nederlandse Republiek.⁴

Historici die als autoriteiten kunnen worden beschouwd in het onderzoek naar heksenvervolgingen in de Habsburgse Nederlanden, zijn rechtshistoricus Jos

¹ Wouter-Ceuppens, G. Iets over de historische heks, *Volkskunde*, 55 (1954), 138-141. Stadsarchief Gent, Bouc van Crime 1574-78 f. 94 (origineel).

² Ibidem, 141.

³ Stokes, L.P., *Demons of Urban Reform: Early European Witch Trials and Criminal Justice, 1430-1530* (London, 2011).

⁴ Dries Vanysacker, 'Witch hunts in the Low Countries (1450-1685)' in: Johannes Dillinger, *Routledge history of witchcraft* (London, 2016), 113-124, aldaar 117.

Monballyu en theologisch historicus Dries Vanysacker. Door middel van diverse casestudies trachtten zij de heksenvervolgingen zoals die hebben plaatsgevonden op selecte plaatsen in Vlaanderen op historisch accurate wijze te beschrijven.

Monballyu geeft aan dat in het graafschap Vlaanderen heksenvervolgingen aan de orde van de dag waren. Er waren al verslagen van vervolgingen in de vijftiende eeuw, maar door een open brief van Filips II van 20 juli 1592 nam hun aantal snel toe.⁵ In deze brief vroeg hij de wereldlijke en kerkelijke instanties om alle vormen van hekserij op te sporen en de schuldigen te bestraffen. Deze boodschap werd in latere brieven herhaald, met als gevolg dat in het hele graafschap heksen tot de brandstapel werden veroordeeld.⁶

Ook al werd hekserij door het gerecht als een vorm van ketterij gezien, wat technisch gezien kon worden afgehandeld door kerkelijke instanties, toch vonden alle heksenprocessen plaats voor een wereldlijke rechtbank. In Vlaanderen betrof dit de Raad van Vlaanderen, een leenhof, of in de meeste gevallen de plaatselijke schepenbank.⁷

De rechtsgeleerden in het zestiende-eeuwse Vlaanderen vonden hekserij een complexe zaak, omdat het een lastig te bewijzen misdrijf betrof. Een door de bureu uitgesproken vermoeden, het bezit van merkwaardige dieren of het hebben van een duivels teken konden allemaal redenen zijn om iemand aan te houden voor verhoor, met daaropvolgend vaak marteling door de verhoorders.⁸

In zijn onderzoek naar heksenvervolgingen in Vlaanderen focust Monballyu voornamelijk op de diverse fasen van het strafproces (dit in het kader van de in de volksmond genoemde 'heksenvervolgingen'), die hij uitdiept en verduidelijkt door middel van rechtbankverslagen uit diverse archieven. Zo zoomt hij in *De heksen en hun bureu* in op de heksenprocessen in Nieuwpoort, waarbij eenendertig heksenprocessen plaatsvonden en achttien van de gedaagden in deze processen op de brandstapel eindigden.⁹ Hieraan heeft hij gedetailleerde profielen van de verdachten en slachtoffers toegevoegd, samen met de transcripties van hun

⁵ Jos Monballyu, *Van hekserij beschuldigd: Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw* (Kortrijk-Heule, 1996) 5-6.

⁶ Vanysacker, *Witch hunts in the Low Countries*, 118-119.

⁷ Monballyu, *Van hekserij beschuldigd: Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw*, 15.

⁸ *Ibidem*, 17-18.

⁹ Het betreft hier Nieuwpoort in Vlaanderen, nabij Oostende en Oost-Duinkerke. Niet te verwarren met Nieuwpoort in Zuid-Holland, ten oosten van Rotterdam.

processen. In een analyse die het halve werk in beslag neemt, toont hij aan hoe diverse redenen de oorzaak konden zijn van een verdenking van hekserij; deze gronden konden diverse vormen van asociaal gedrag zijn, tot het toevallig voorbijlopen tijdens het overlijden van een persoon.¹⁰

Vanysacker geeft aan dat Vlaanderen lang vrijwel gevrijwaard bleef van heksenvervolgingen, omdat de focus voornamelijk lag op het vervolgen van protestantse ketteren. De uiteindelijke 'heksengekte' begon in 1589, met het jaar 1595 als het meest bloederige jaar, waarin negenentwintig vrouwen en drie mannen zouden zijn geëxecuteerd.¹¹ Sommige steden, zoals Brugge en Gent, kregen zelfs een 'heksenjaar', waarin het aantal executies dat van alle andere steden overtrof.

Brugge, met het jaar 1595 als heksenjaar, is eerder al door Vanysacker specifiek onder de loep genomen. Hij beredeneert dat het specifiek inzoomen op een bepaald gebied, zoals een stad, van belang kan zijn voor historici die meer willen weten over de periode van heksenvervolgingen, omdat naar zijn mening al te veel nadruk is gelegd op processen op het platteland, en het inperken van een gebied er dus voor zorgt dat het vanuit diverse invalshoeken kan worden bekeken. Zo wordt de eenzijdigheid van het onderwerp, er enkel naar kijken als een proces, doorbroken.¹²

In deze scriptie is onderzocht welke rol geslacht speelde tijdens de heksenvervolgingen in zestiende-eeuws Vlaanderen. Dit is gerealiseerd door te kijken naar drie verschillende fasen in het proces van de rechtsgang, namelijk de beschuldiging van een verdachte, de behandeling van een verdachte tijdens het proces en het wijzen van het uiteindelijke vonnis. Niet alleen het geslacht van de verschillende verdachten is bestudeerd, ook andere sociale factoren worden gewogen, zoals leeftijd, afkomst, beroep, huwelijkse staat en de reputatie van de verdachte. Op deze manier kan eenduidig worden vastgesteld of de specifieke behandeling van de verdachte te wijten viel aan het geslacht van de verdachte, of dat een andere sociale factor hieraan ten grondslag lag.

Dat vrouwen als heks werden vervolgd is een wijdverbreid fenomeen, maar aan de vervolging van mannelijke heksen wordt een stuk minder aandacht besteed.

¹⁰ Jos Monballyu, *De heksen en hun bureu. Heksenprocessen in de Lage Landen 1598-1652* (Leuven, 2015).

¹¹ Dries Vanysacker, 'Witch Hunts in the Low Countries (1450-1685)' in: Johannes Dillinger, *Routledge history of witchcraft* (London, 2016), 113-115.

¹² Dries Vanysacker, *Hekserij in Brugge: De magische leefwereld van een stadsbevolking, 16de-17de eeuw* (Brugge, 1988) 9-11.

Naar de reden dat vrouwen als heks werden vervolgd is al ruim onderzoek gedaan, maar aan de sociale factoren die mogelijke spanningen beïnvloedden tussen de twee geslachten, resulterend in een heksenproces, is nog geen aandacht besteed in de internationale historiografie over dit onderwerp.¹³ In het kader van de Lage Landen valt er op het moment nog geen historiografisch werk terug te vinden dat aandacht aan dit onderwerp besteed of überhaupt concepten zoals gender en seksualiteit bespreekt. Dit gegeven maakt het gekozen onderzoeksonderwerp interessant voor een masterscriptie.

Met het oog op het onderwerp 'gender' is het opmerkelijk dat in de historiografie niets te vinden is over onderzoek naar dit fenomeen in de Lage Landen. Er is in het kader van de Nederlanden gekeken naar het verloop van heksenprocessen, wat mogelijke redenen waren om iemand voor de schepbank aan te klagen op beschuldiging van hekserij, wat de vervolgingen veroorzaakte en wat het verloop van de vervolgingen mogelijk beïnvloedde. Aan het gegeven dat ook mannen konden worden vervolgd als heks, is met betrekking tot de Lage Landen amper tot geen aandacht gegeven.

Omdat de heksenvervolgingen die in de gebieden van de latere Nederlandse Republiek plaatsvonden slecht zijn gedocumenteerd, pas diep in de zeventiende eeuw plaatsvonden of zo versnipperd in tal van steden werden gehouden dat er naar een groot aantal niet-gedigitaliseerde archieven zou moeten worden gereisd, is er uit praktische overwegingen voor gekozen om de eerdergenoemde ontwikkeling in heksenvervolgingen te onderzoeken voor het zestiende-eeuwse Vlaanderen. Veel rechtszaken met betrekking tot heksenvervolgingen zijn beter gedocumenteerd dan in de latere gebieden van de Republiek en er zijn zelfs vermeldingen van zaken uit de late vijftiende eeuw.

Los van het feit dat de documentatie van bronnen een reden is om Vlaanderen in de zestiende-eeuw nader te bekijken, begon hier volgens Vanysacker rond 1560 à 1570 een periode waarin het aantal heksenvervolgingen explosief toenam. Hij heeft deze periode de naam 'heksenwaan' gegeven. Deze periode zou doorgaan tot

¹³ Door de grote hoeveelheid historici die onderzoek heeft gedaan naar de reden waarom vrouwen als heks werden vervolgd, is het niet voordelig om al deze historici hier te noemen. Zie de bespreking van de historiografie op de volgende pagina in het kader van gender.

ongeveer 1660.¹⁴

Niet alleen de komst van ‘de heksenwaan’ maakt Vlaanderen interessant, maar er gebeurden nog allerlei andere dingen die het maatschappelijke landschap beïnvloedden. Als gevolg van de Beeldenstorm in 1566 wordt hertog Fernando Álvarez de Toledo, in de volksmond bekend als ‘de hertog van Alva’, in 1568 naar de Lage Landen gestuurd om orde op zaken te stellen. Het land zit zelf nog midden in de Reformatie wanneer de hertog in Brussel arriveert, en in 1570 worden door Filips II ook nog eens ‘criminele ordonnanties’ uitgevaardigd: strafrechtelijke procedures moeten nog strenger worden. De verdachte wist in sommige gevallen niet eens waar hij of zij van beschuldigd werd. Vanysacker stelt hierom ook dat er vanaf 1570 van een tweede fase gesproken kan worden met betrekking tot heksenvervolgingen. De intensiteit en frequentie van de vervolgingen begint ineens toe te nemen, terwijl de eerste helft kan worden gezien als relatief rustig.¹⁵

Er mag in het kader van de heksenvervolgingen in de Lage Landen dan geen historiografie beschikbaar zijn die specifiek concepten zoals seksualiteit en gender behandelt, dit betekent niet dat we geen conclusies kunnen trekken uit de werken van historici die deze concepten hebben besproken met het oog op casestudies in andere landen. Door een begrip te vormen over de door hen gemaakte aannames, kan er een beeld worden gevormd over wat hiervan belangrijk zou zijn voor zaken uit de Lage Landen. Zo is het significant om een definitie te vormen van gender en de verschillende discussies op dit vlak.

Lara Apps en Andrew Gow behoren tot de weinigen (en zijn mogelijk de enigen) die zich volledig hebben toegelegd op het concept en het zijn van de mannelijke heks. Ook zij vinden het opmerkelijk dat auteurs uit de vroegmoderne tijd hekserij voornamelijk met vrouwen associeerden. Mannen worden niet of nauwelijks genoemd.¹⁶ Het feit dat zij vrijwel volledig buiten beeld blijven wanneer het op de historiografie in het kader van heksenvervolgingen aankomt, wordt geweten aan aannames en actieve processen. Moderne historici zouden er automatisch van uitgaan dat een heks vrouwelijk is, en dus weinig oog hebben voor mannelijke heksen. Apps en Gow erkennen dat de mannelijke heks zeker wordt benoemd in de

¹⁴ Dries Vanysacker, ‘Het aandeel van de Zuidelijke Nederlanden in de Europese heksenvervolging (1450-1685). Een status quaestionis’, *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden* 8:4 (2000) 329-349, aldaar 333-336.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Lara Apps en Andrew Gow, *Male witches in Early Modern Europe* (Manchester, 2003), 118-120.

huidige historiografie, maar dat die wordt vergeten wanneer de volledige focus op de vrouwelijke heks wordt gelegd.¹⁷

Historici als Alan Macfarlane worden flink bekritiseerd door Apps en Gow. Macfarlane zou volgens hen de verdenking van vrouwen zo hebben geïnterpreteerd, dat de fout automatisch bij deze vrouwen werd gelegd.¹⁸ Doordat door dit soort discussies geen consensus kon worden bereikt over vrouwelijke heksen, beredeneren Apps en Gow dat je dit ook over mannen zou verwachten, maar er wordt vrij weinig over mannen verteld. Wat bekend is, zou uit de conclusies van historici kunnen worden opgemaakt die onderzoek hebben gedaan naar de regio's met het grootste aantal heksenprocessen: dat mannen die beschuldigd werden, vaak gelinkt konden worden aan een vrouwelijke verdachte, dat mannen alleen in grote groepen werden beschuldigd wanneer er massale paniek was ontstaan, of dat mannen van hekserij werden beschuldigd, maar dat het eigenlijk ging om ketterij.¹⁹

Katharine Hodgkin stelt dat het gegeven dat vrouwen de meest vervolgte personen waren het meest zichtbare en het meest onzichtbare gegeven is over deze periode. Ook geeft zij aan dat tot voor kort het aspect 'gender' in deze periode weinig aandacht kreeg of zelfs volledig werd genegeerd. In de laatste decennia kwam er meer oog voor de redenen waarom er vooral aandacht aan vrouwen werd besteed: het stereotype was maatgevend, vrouwen vertoonden hormonaal gedrag of gewelddadige mannen hadden een reden om vrouwen iets aan te doen.²⁰

Hodgkin betwijfelt of er in het kader van 'gender en heksenvervolgingen' over een zogenoemde 'genderoorlog' gesproken moet worden; zij noemt in dit verband twee specifieke punten. In de eerste plaats is een gedeelte van de beschuldigten man. In de tweede plaats werden vrouwen niet alleen beschuldigd van hekserij, maar beweerden zij ook getuige te zijn geweest van bepaalde handelingen. Hierom zou er niet specifiek naar het geslacht van een verdachte gekeken moeten worden, maar juist naar de genderidentiteit.²¹

In aansluiting op het werk van Lara Apps en Andrew Gow, onderschrijft Katharine Hodgkin hun stelling dat mannelijke heksen niet genegeerd mogen worden

¹⁷ Ibidem, 25-26.

¹⁸ Ibidem, 27-28.

¹⁹ Ibidem, 28-29.

²⁰ Katharine Hodgkin, 'Gender, Mind and Body: Feminism and Psychoanalysis' in: *Palgrave Advances in Witchcraft and Historiography* (London, 2007), 182-202, aldaar 182-184.

²¹ Ibidem, 185.

in het onderzoek naar heksenvervolgingen. Volgens Hodgkin komt het punt dat Apps en Gow willen maken goeddeels overeen met dat van Willem de Blécourt, die stelde dat er verschillende stereotypen zouden bestaan met betrekking tot mannelijke en vrouwelijke heksen. Maar, ondanks de overeenkomsten tussen de stellingen van De Blécourt en die van Apps en Gow, zijn zij het niet volledig met hem eens. Zij wijzen de mogelijkheid af dat er, ook al kan een heks mannelijk of vrouwelijk zijn, altijd verschillen zullen zijn tussen hun karakteristieke eigenschappen. Hodgkin merkt in dit verband op dat ook al zou het concept van de vervolgte heks zo breed moeten zijn dat het elke heks kan omvatten die niet in het klassieke stereotype past, er een mogelijkheid zou moeten zijn deze karakteristieke eigenschappen in specifieke groepen op te splitsen. Alleen zo kunnen de verschillende vormen van de heks worden gespecificeerd en begrepen. Weigeren om toe te geven dat er verschillen zijn, draagt niets bij aan het begrijpen van het concept van de heks.²²

Marianne Hester benoemt in het kader van de beschuldiging van hekserij een model dat eerder werd beschreven door Keith Thomas. Een persoon, in de meeste gevallen een arme vrouw, is niet in staat om aan haar sociale verplichting te voldoen. Om hieraan toch te kunnen voldoen, vraagt ze aan mensen net boven haar stand om lening van spullen of om liefdadigheid. Als het verzoek werd geweigerd, zou degene die de gunst niet verleende iets overkomen, zoals een ziekte of een ongeluk. De persoon die het verzoek had gedaan, liep in zo'n geval grote kans van hekserij te worden beschuldigd.²³

Voordat de vervolgingen snel in aantal toenamen, valt er volgens Hester een verschuiving te zien van het vervolgen van kettters, vaak mannen en vrouwen, naar heksen, vaak vrouwen, naar uiteindelijk het vervolgen van vrouwen van lage komaf.²⁴

Om uiteindelijk te begrijpen hoe het stereotype van de vrouw als heks is ontstaan en de mannelijke heks uit beeld verdween, moet volgens Hester rekening worden gehouden met het feit dat veel samenlevingen in Europa door mannen werden gedomineerd. Zo'n maatschappij zag de vrouw vaak als een minderwaardig wezen, wier seksualiteit haar anders maakte dan de man. Over de man werd nooit zo negatief gesproken als over de vrouw, waardoor zij veel sneller van hekserij werd

²² Ibidem, 199.

²³ Marianne Hester, 'Patriarchal reconstruction and witch hunting' in: Jonathan Barry ed., *Witchcraft in Early Modern Europe: Studies in Culture and Belief* (Cambridge, 2010), 288-306, aldaar 289-290.

²⁴ Ibidem, 292-293.

beschuldigd.²⁵

Zoals de historiografie laat zien, is de discussie over de vraag waarom voornamelijk vrouwen als heks werden vervolgd al uitputtend gevoerd, maar is het fenomeen van de mannelijke heks in veel gevallen volledig buiten beschouwing gelaten. Auteurs zoals Apps, Gow en Hodgkin tonen in hun werk aan dat het begrijpen van gender, de rol die dit speelde in de heksenvervolgingen en het klassieke stereotype van de heks, verre van eenvoudig is. Zoals Hester stelt, mag het fenomeen van een door mannen gedomineerde samenleving niet vergeten worden, maar blijft het toch een feit dat ook mannen van hekserij beschuldigd werden en hiervoor zijn vervolgd.

Waar in de huidige historiografie al amper is gekeken naar de balans tussen mannen en vrouwen ten tijde van de heksenvervolgingen, is dit voor de Lage Landen nog helemaal niet gebeurd. Hierom zal de onderzoeksmethodiek in deze scriptie verschillen van andere onderzoeken met heksenvervolgingen als thema. Menig onderzoek focust zich op een enkele case study.²⁶ Jos Monballyu is een van de weinigen die zich op meerdere zaken tegelijkertijd focust. Deze scriptie volgt dit beeld. Om de omgang tussen mannen en vrouwen en de verschillen die er waren met hen als verdachten in een zaak over hekserij te analyseren en te vergelijken, zal er naar meerdere zaken tegelijkertijd gekeken worden. Voor deze scriptie zijn 34 zaken onderzocht.

Het is van belang om voorafgaand aan de behandeling van het onderwerp een aantal termen eenduidig te definiëren. Wanneer Kieckhefer een term als 'magie' introduceert, beargumenteert hij dat om middeleeuwse magie te kunnen definiëren, de grens tussen wetenschap en magie moet worden gedefinieerd.²⁷ Om het concept 'magie' zuiver te onderscheiden is het van belang de balans tussen wetenschap, magie en religie te begrijpen. Volgens Kieckhefer erkende men in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd twee vormen van magie: natuurlijke en demonische magie. Natuurlijke magie had te maken met verborgen krachten in de natuur. Demonische magie werd bedreven door mensen die zich van God hadden afgekeerd en de hulp

²⁵ Ibidem.

²⁶ Monballyu, J., *De heksen en hun bureu. Heksenprocessen in de Lage Landen 1598-1652* (Leuven, 2015).

Dit is een voorbeeld van een casestudy zie zich focust op heksenvervolgingen in Nieuwpoort, België.

²⁷ Richard Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages* (Illinois, 2022) 9-12.

van demonen hadden aangeroepen voor hun eigen zaken.²⁸

Bengt Ankarloo en Stuart Clark beargumenteren dat magie geen wetenschap is, maar ook geen religie. Ze ligt buiten het veld van religie, waardoor ze als een non-religie kan worden gezien. Het tonen van natuurlijke effecten, die heden wetenschappelijk zouden worden verklaard, werd gezien als iets wonderbaarlijks, waardoor dit door veel mensen in de middeleeuwen tot 'witte magie' werd bestempeld.²⁹

Karen Jolly stelt specifiek dat men er beter aan doet om 'magie' als een concept te zien in plaats van als iets concreets. Het is volgens haar een term die een omvangrijke collectie aan gebruiken en geloven in diverse categorieën onderverdeelt, omdat iedereen haar kan beoefenen en de kennis uit tal van bronnen kan verzamelen. Wie magie studeert, bestudeert volgens Jolly de gedachtesystemen die magie definiëren. Veel auteurs zouden het concept hanteren om een groep gebruiken aan te geven die als exceptioneel moeten worden gezien.³⁰

Vanysacker zet uiteen dat er in het zestiende-eeuwse Vlaanderen werd gesproken over twee vormen van toverij, namelijk enerzijds volkskundige magie, waarbij gedacht kan worden aan het gebruik van relatief onschuldige middeltjes waar vaak geringe straffen op stonden, maar anderzijds als demonische magie, dat wil zeggen magie die aantoonde dat iemand verbonden was met de duivel.³¹

De definitie van 'magie' die in deze scriptie wordt gebruikt, sluit meer aan bij de definitie van Kieckhefer dan bij de definities van Jolly en Ankarloo. Wanneer er in deze scriptie over magie wordt gesproken, gaat het om een fenomeen dat niet verklaard kan worden en dat daarom als 'magie' wordt bestempeld. Daaronder worden zowel witte als demonische magie verstaan, maar gezien de context van dit onderzoek wordt voornamelijk over demonische magie gesproken. Hoe het concept 'heks' wordt gedefinieerd in een scriptie waarin heksenvervolgingen centraal staan, is natuurlijk significant. Catherine Rider beschrijft hoe intens en vanzelfsprekend de vrouw met het concept 'heks' is geassocieerd.³² Omdat dit onderzoek juist aandacht

²⁸ Ibidem, 9.

²⁹ Bengt Ankarloo en Stuart Clark, 'Introduction' in: Karen Jolly e.a., *The Athlone History of Witchcraft and Magic in Europe, volume 3: the Middle Ages* (London, 2002) IX-XIV.

³⁰ Karen Jolly, 'Medieval magic: definitions, beliefs, practices' in: Karen Jolly e.a., *The Athlone History of Witchcraft and Magic in Europe, volume 3: the Middle Ages* (London, 2002) 1-72, aldaar 3-5.

³¹ Vanysacker, *Het aandeel van de Zuidelijke Nederlanden in de Europese heksenvervolging (1450-1685). Een status quaestionis*.

³² Catherine Rider, 'Magic and gender' in: Sophie Page, Catherine Rider *The Routledge History of Medieval Magic* (London, 2019) 343-354, aldaar 25-27.

besteed aan mannen die voor het strafbare feit hekserij werden aangeklaagd, wordt dat stereotype genegeerd. Met de definitie van 'magie' in het achterhoofd, wordt er in dit onderzoek van uitgegaan dat iemand die tot heks werd verklaard een persoon was die ervan werd verdacht een handeling te hebben uitgevoerd die niet verklaard kon worden, of juist geassocieerd werd met demonen en de duivel. Deze mensen zouden in de ogen van anderen 'hekserij' bedrijven. Mannen en vrouwen worden op gelijke basis bekeken.

Voor het onderzoek dat in deze scriptie centraal staat, is gebruik gemaakt van 34 verschillende rechtszaken, opgetekend in verschillende vormen van primair en secundair bronmateriaal. Dit was een bewuste keuze, omdat ondanks het feit dat heksenprocessen in Vlaanderen beter zijn gedocumenteerd dan in het huidige Nederland, ze erg versnipperd zijn over heel België. Het primaire bronmateriaal zou uitsluitend in de leeszaal van het desbetreffende archief te bestuderen zijn. Heel België afreizen om in diverse archieven steeds één primaire bron te analyseren was voor deze scriptie niet haalbaar of werkbaar.

Vijftien specifieke zaken die nader bekeken zijn voor dit onderzoek zijn afkomstig uit de 'Heksen in Vlaanderen' index van rechtshistoricus Jos Monballyu.³³ Laatstgenoemde verdient een bijzondere vermelding voor zijn collectie teksten. Hij heeft ter bevordering van het onderzoek naar heksenvervolgingen een chronologisch overzicht online gezet van veroordeelde heksen in het graafschap Vlaanderen en per diverse perioden transcripties toegevoegd van vonnissen met betrekking tot verdachten die als heks werden vervolgd. Een ander artikel van de hand van Monballyu is 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', waarin hij nog meer zaken bespreekt die niet in zijn 'Heksen in Vlaanderen' index voorbijkomen. Hier staan vijftien bruikbare zaken in die voor dit onderzoek ook nader zijn bekeken (zestien wanneer de zaak van Elizabeth Vlamyncx wordt meegerekend, die ook in dit artikel staat vermeld en de nodige achtergrondinformatie biedt). Aan deze specifieke zaak besteedt Monballyu speciale aandacht. Hij spreekt niet alleen over haar in zijn index van primair bronmateriaal,

³³ Jos Monballyu, 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', *Het Land van Aalst* 53 (2001) 216 – 218.

Wouter-Ceuppens, G. Iets over de historische heks, *Volkskunde*, 55 (1954), 138-141.

Heksen in Vlaanderen index,

<https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 10 januari 2025).

maar bespreekt deze zaak in bijna al zijn publicaties. Waarom is deze zaak zo interessant voor hem?

Twee andere secundaire bronnen waarin zaken zijn opgetekend die in dit onderzoek verder worden bekeken, zijn de tijdschriften *Biekorf* en *Volkskunde*.³⁴ Beide tijdschriften hebben door de jaren heen transcripties gepubliceerd van zaken die in Vlaanderen hebben plaatsgevonden of artikelen die deze zaken bespraken. Hiervoor hebben de auteurs voornamelijk het Rijksarchief van Brugge geraadpleegd. Deze twee tijdschriften tezamen hebben drie zaken opgeleverd die voor dit onderzoek nader bekeken kunnen worden. Zo is er uiteindelijk een totaal van 34 zaken die voor dit onderzoek nader zijn bekeken. In deze zaken gaat het om 29 vrouwelijke verdachten en 7 mannelijke verdachten die ook zouden worden vervolgd. In bijlage 1 is een overzicht opgenomen van alle rechtszaken die in deze scriptie worden benoemd, waarmee ook meteen een overzicht is gegeven van vrouwelijke en mannelijke verdachten.

In het eerste hoofdstuk staan de verdachtmaking en beschuldiging van een verdachte centraal. Hierin wordt gekeken naar de verschillende sociale factoren die van invloed konden zijn in dit verloop en hoe zij zich verhielden tot het geslacht van de verdachte.

In het tweede hoofdstuk wordt gefocust op de behandeling tijdens het proces. Hier wordt gekeken hoe de verdachten tijdens het proces werden behandeld en of het geslacht invloed had op deze behandeling.

Het derde hoofdstuk focust op de uiteindelijke vonnissen. Door middel van de in de eerdere hoofdstukken benoemde factoren, te weten leeftijd, afkomst, beroep, huwelijkse staat en reputatie, is gekeken naar de bestraffingen van de verdachten en hoe deze factoren gerelateerd zijn aan het geslacht van de verdachte.

³⁴ Voor een exact overzicht voor de gebruikte edities van deze tijdschriften, zie het bronnenoverzicht.

Hoofdstuk 1

Verdacht en beschuldigd

24 juli 1596. Thaene Schaezens, de 77-jarige weduwe van Hendric de Haeze, poortster van de stad Diksmuide, staat terecht voor de plaatselijke schepbank. Getuigen zouden gezien hebben dat zij op de markt een zwarte hen van een man in het zwart kocht. Omdat ze toch al gebrandmerkt zou zijn door de duivel, zou ze vervolgens vleselijke gemeenschap met deze man hebben gehad. Hierna zou ze opnieuw trouw hebben gezworen aan de duivel, waarop hij aan haar zou zijn verschenen in de vorm van een zwarte hond. Alhoewel ze dit verbond zou hebben gesloten, zou ze, aldus de schepbank, haar medemens en dieren geen fysiek leed hebben bezorgd. Wel zouden haar acties ervoor hebben gezorgd dat diverse goede mensen door haar gehinderd zijn.³⁵

Wie in een stad of gebied leefde waar de heksenjacht actief werd ingezet door heksenjagers of de lokale overheid, kon om allerlei redenen van hekserij worden beschuldigd. Welke factoren leidden tot een beschuldiging? Welke sociale factoren waren hierin doorslaggevend? Was dit omwille van geslacht, verschilden de motieven om iemand te beschuldigen, lag het aan iemands leeftijd, of was er iets anders aan de hand?

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de beschuldigingen die zijn geuit tegen diverse verdachten in hun proces en wat precies de gronden waren om deze mensen verdacht te maken en uiteindelijk te beschuldigen. De rol die het geslacht van een verdachte heeft gespeeld zal hierin worden afgezet tegenover diverse sociale factoren zoals leeftijd, afkomst, beroep, huwelijkse staat en de reputatie van de verdachte.

Volgens Jos Monballyu kon een verdenking ontstaan door kwaadwillendheid van een ander, maar hadden de meeste verdenkingen te maken met pure pechzaken waar de verdachte geen invloed op had, zoals familiebanden, uiterlijk of leeftijd; daarnaast kon echter zogenoemd ‘asociaal gedrag’ bijdragen aan een mogelijke verdenking. Redenen die niemand kon beïnvloeden, hadden vaak betrekking op onverklaarbare gebeurtenissen waarbij de verdachte in de buurt was of betrokkenheid bij het overlijden of genezen van een mens of dier. Andere, nog

³⁵ Heksen in Vlaanderen index, <https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 28 december 2024).
ARA, *Rekenkamer Rijsel*, 34.196, Sr 1595-1596, f°231v (origineel).

minder concrete redenen voor verdenking waren verklikkers, het dragen van het teken van de duivel, of simpelweg de reputatie van het uitvoeren van handelingen die met magie te maken hebben.³⁶

In het kader van het strafrecht kon volgens Monballyu een verdenking met de daaropvolgende beschuldiging op uitzonderlijk weinig feiten gebaseerd zijn. Sommige juristen hadden het misdrijf van hekserij omschreven als een *delictum exceptum*, een *delictum occultum* of een *delictum facti transeuntis*.³⁷ Hiermee werd gezegd dat hekserij een vergrijp was dat omwille van het gebruik hiervan (het veroorzaken van bovennatuurlijke fenomenen en het contact hebben met de duivel) niet bewezen kon worden door een rechterlijke macht of een eerlijke getuige. De enige manier waarop het misdrijf bewezen kon worden, was een bekentenis van de verdachte, die overigens ook noodzakelijk was om iemand tot de brandstapel te veroordelen. Of het verkrijgen van een dergelijke bekentenis met marteling gepaard ging, maakte volgens het strafrecht geen verschil.³⁸

Iemand laten martelen was niet zonder meer toegestaan, licht Monballyu toe in een analyse van het strafrecht dat werd toegepast tijdens de heksenprocessen in Nieuwpoort, eind zestiende en begin zeventiende eeuw. Wanneer een rechter opdracht gaf tot marteling zonder de juiste argumenten, kon hem een forse geldboete worden opgelegd wegens ambtsmisbruik, of kon hij zelfs uit zijn positie worden ontheven. Marteling was uitsluitend toegestaan wanneer er een zwaar misdrijf was gepleegd (hier viel hekserij in ieder geval onder), wanneer iemand fatsoenlijk was ondervraagd en bij voldoende bewijs dat het vergrijp in ieder geval had plaatsgevonden en de verdachte hier mogelijk iets mee te maken had.³⁹

Strafrechters in Nieuwpoort waren volgens Monballyu niet verplicht om expliciet te vermelden waarom iemand een bepaald vonnis of beschuldiging kreeg. Dit is de reden waarom voor zo goed als alle heksenprocessen niet achterhaald kan worden waarom iemand precies gemarteld werd om een bekentenis te verkrijgen.⁴⁰

Los van het juridisch kader dat door Monballyu is geschetst met het oog op heksenprocessen in Nieuwpoort, toont hij ook aan dat de schepenen van Vlaanderen

³⁶ Monballyu, *De heksen en hun burenen*, 88-169.

³⁷ *Delictum exceptum* (een uitzonderlijk misdrijf), *delictum occultum* (een verborgen misdrijf) en een *delictum facti transeuntis* (een misdrijf waarvan de sporen verdwenen met het plegen ervan).

³⁸ Monballyu, *De heksen en hun burenen*, 88-89.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, 89.

niet onbekend waren met het strafrecht zoals omschreven in de *Malleus Maleficarum*, in het Nederlands beter bekend als *de Heksenhamer*.⁴¹ In dit handboek, door velen door de geschiedenis heen ook wel hét handboek voor heksenjagers genoemd, heeft de auteur diverse wetten, regels en handvaten uiteengezet met het oog op het aannemelijk maken van een verdenking tegen een heks. Er wordt onder andere gesproken over gradaties van verdenking. Het boek gaat uit van drie verschillende graden van verdenking: iemand kon ongegrond, waarschijnlijk verdacht of ernstig verdacht worden. Op basis van deze graden werd uiteindelijk iemand veroordeeld.⁴² Wel moet gezegd worden dat de *Heksenhamer* op de verschillende graden van verdenking na, het fenomeen van het verdenken van iemand en in het verlengde daarvan de concrete beschuldiging niet bespreekt. De graden worden enkel besproken in het juridische deel van het boek. Verder gaat het boek meer in op de aard van hekserij, het verloop van het proces en hoe een verdachte uiteindelijk te laten bekennen als schuldige.⁴³

Lara Apps en Andrew Gow stellen dat er over het algemeen van uit wordt gegaan dat mannen die verdacht werden van hekserij slechts een uitzondering op de regel waren en daarom minder belangrijk zijn om te onderzoeken dan vrouwelijke verdachten die van hekserij werden beschuldigd. Als er al onderzoek werd gedaan naar mannelijke verdachten, dan werd er uitgegaan van een aantal generalisaties:

- A. Mannen werden in kleine aantallen beschuldigd.
- B. Mannen werden voornamelijk beschuldigd door hun band met vrouwelijke heksen.
- C. Mannen werden voornamelijk beschuldigd in grote heksenjachten, omdat de paniek zo groot was dat het klassieke stereotype van de vrouw als heks er niet meer toe deed.
- D. De 'misdaden' waarvan een man werd beschuldigd hadden nooit met seksuele handelingen te maken.
- E. Mannen werden vooral van hekserij beschuldigd in gebieden waar het als ketterij werd gezien.

⁴¹ Dries Vanysacker, 'Witch hunts in the Low Countries (1450-1685)', 121.

⁴² Henrich Institoris, Jacob Sprenger & Ivo Gay, *De Heksenhamer. Malleus Maleficarum* ('s-Hertogenbosch, 2005) 393.

⁴³ *Ibidem*.

F. Ze werden sowieso altijd van andere hekserij beschuldigd dan vrouwen.⁴⁴

Volgens Apps en Gow is alles wat er over vrouwen die verdacht werden valt te vinden wel al ontleed, en wordt er aan deze generalisaties over mannen nooit tot amper getwijfeld. Hierom is het goed om meerdere zaken uit verschillende gebieden onder de loep te nemen in een onderzoek, zodat je deze generalisaties zelf kan ontlopen en juist kan onderzoeken op hun correctheid.⁴⁵

Leeftijd

Volgens Monballyu omschrijft de historiografie de typische verdachte van hekserij als een oudere vrouw van boven de 50. Ook al wordt dit in de historiografie als een typerend model gezien, ook jonge vrouwen, mannen in diverse leeftijden en zelfs kinderen werden voor hekserij vervolgd. In tegenstelling tot juridische documenten in de eenentwintigste eeuw, was het in zestiende-eeuwse documenten ongebruikelijk om een persoonsbeschrijving of een pagina met significante informatie over een verdachte toe te voegen. De informatie die we hebben over iemands leeftijd moeten we halen uit vonnissen, getuigenissen en processen-verbaal. Het is precies om deze reden dat niet van alle verdachten de leeftijd bekend is.⁴⁶

De leeftijden die terug zijn te vinden in de bekeken zaken liggen tussen de 14 en 77 jaar. Van 21 verdachten is de leeftijd niet bekend. Een dame genaamd Joosyne Wecsteen is 59 jaar oud.⁴⁷ Maillaert van Ercke Pieterszoon, die ervan beschuldigd werd vanuit zijn tuin de duivel meerdere malen te hebben aanbeden, was 65 jaar oud geweest ten tijde van de beschuldiging.⁴⁸ Een ander, Thaene Schaezens, was zoals aan het begin van dit hoofdstuk valt te lezen tijdens haar beschuldiging 77 jaar oud.⁴⁹ Weer een ander is 65, maar er zijn ook zaken van een 40-jarige vrouw, een 50-jarige vrouw en een man van 33 jaar oud.

Over het algemeen zou er gesteld kunnen worden dat er een voorkeur lijkt te

⁴⁴ Lara Apps en Andrew Gow, *Male witches in Early Modern Europe* (Manchester, 2003) 43.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Monballyu, *De heksen en hun burens*, 89.

⁴⁷ Heksen in Vlaanderen index,

<https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 2 januari 2025), Bergues, Archives Communales, FF, 5, f°243v-248v (origineel).

⁴⁸ Heksen in Vlaanderen index,

<https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 2 januari 2025), Bergues, Archives Communales, FF, 5, f°249r-251v (origineel).

⁴⁹ Heksen in Vlaanderen index,

<https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 28 december 2024).

zijn voor het verdenken en beschuldigen van mensen van middelbare leeftijd of ouder. Ondanks het gegeven dat het gros van de zaken mensen van boven de vijftig betreft, is het een te makkelijk gemaakte aanname dat mensen van middelbare leeftijd sneller worden verdacht. Hierom is het fijn om ter vergelijking is meerdere zaken naast elkaar te leggen. Christyne van Zelschote, 40 jaar oud, werd door de schepenen van Hondshoote van hekserij beschuldigd omdat er een verdacht poeder bij haar in de kelder was aangetroffen en zij een hond met dit poeder zou hebben vermoord. Hendrik Buen, 33 jaar oud, werd beschuldigd van hekserij omdat hij had bedreigd het pachtgoed van een Jacques Letten in brand te steken, omdat Hendrik zijn vrouw daar had aangetroffen met de luitenant van de baljuw. Dit zou onder andere komen omdat zijn vrouw hem de kunst van hekserij had aangeleerd. Thaene Schaezens werd op zevenenzeventigjarige leeftijd van hekserij beschuldigd omdat ze gezien zou zijn terwijl ze op de markt een zwarte kip gekocht zou hebben van een man in het zwart. Deze zelfde man zou later weer aan haar verschenen zijn in de vorm van een zwarte hond.

Christyne en Hendrik zijn beiden verdacht van hekserij om beschuldigingen die Monballyu zou omschrijven als 'pure pech'.⁵⁰ Wanneer er iets bij je werd aangetroffen dat niet verklaard kon worden of je deed net op het verkeerde moment een bepaalde uitspraak, dan was het niet raar dat je werd verdacht en beschuldigd. Thaene Schaezens werd verdacht op basis van 'gezien zijn'. Een getuige moet dus over haar hebben geklikt bij de schepenen. Had deze getuige toevallig ruzie met haar, of vond deze getuige dat dit Thaene waarschijnlijk zou zijn geweest omdat ze 'oud' was? Het is informatie waar we helaas niet over beschikken.

Uiteindelijk valt er te stellen dat de leeftijd van een slachtoffer, man of vrouw, het aannemelijk kon maken dat iemand een beoefenaar kon zijn van hekserij, maar dit was absoluut niet zwart wit. Iets op een verkeerde manier zeggen, op het verkeerde moment op de verkeerde plaats zijn, of iets onverklaarbaars in huis hebben kon ook al genoeg reden zijn voor verdenking.

Afkomst

Ook afkomst kon een rol spelen in de verdachtmaking en uiteindelijke beschuldiging van een potentiële heks. Was het eenvoudiger om een hooggeborene te verdenken

⁵⁰ Monballyu, *De heksen en hun burens*, 88-169.

van hekserij, of kwam eerder het ‘lagere volk’ in aanmerking?

Van alle zaken is er slechts één zaak die de afkomst van de verdachte concreet bespreekt en door Monballyu zelfs een ‘uitzondering op de regel’ wordt genoemd.⁵¹ Dit was de zaak van Elizabeth Vlamyncx. Haar ene broer was deken van Veurne en de ander was officiaal van Ieper geweest. Haar echtgenoot was eerste schepen van Ninove waar haar schoonzoon luitenant-hoogbaljuw was. Anna Goossens had Elizabeth aangewezen als een van haar medeplichtigen in het beoefenen van hekserij na te zijn gemarteld. De rechtbank beschuldigde haar hierna er nog eens van een duivelsteken in haar oksel te hebben.⁵²

Monballyu noemt de zaak van Elizabeth een uitzondering op de regel, omdat zij de enige zaak zou zijn waar de Raad van Vlaanderen vonnis over zou wijzen, dit door de invloed van haar familie. De reden dat zij werd verdacht lijkt voornamelijk te maken te hebben met het gegeven dat een ander haar naam noemde in een bekentenis en dat er een vlek op haar lichaam was gezien die als ‘duivelsteken’ werd bestempeld.

Doordat de zaak van Elizabeth de enige zaak is die concreet haar afkomst benoemd, is het lastig om een algemene conclusie te maken over de rol van iemands afkomst in verdacht worden van hekserij. Wat uit deze bron geconcludeerd kan worden komt overeen met de consensus die al bestaat; verdachten van hekserij waren afkomstig uit het gewone volk, met zelden een uitzondering.

Beroep

De ene beroepsbeoefenaar liep meer risico verdacht te worden van hekserij dan de andere. Van zestien verdachten is het beroep bekend. Dit specifieke overzicht valt terug te vinden in de bijlage. Van twintig wordt het beroep niet specifiek benoemd en acht verdachten worden omschreven als ‘huisvrouw’.

De genoemde beroepen verschillen: iemand is poorter, een ander dakdekker, een derde koopvrouw.

Historici zoals Kieckhefer en Monballyu besteden speciale aandacht aan beroepen met een ‘medische’ achtergrond. Kieckhefer zet uiteen hoe genezers, chirurgijns en vroedvrouwen vaak in verband gebracht werden met het gebruik van

⁵¹ Jos Monballyu, ‘Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde’, *Het Land van Aalst* 53 (2001) 222.

⁵² Ibidem.

magie.⁵³ Monballyu voegt hier zelfs aan toe dat vrouwen van een stilgeboren of op latere leeftijd gestorven kind, weleens een excuus bedachten om aan hun echtgenoot te kunnen verantwoorden waarom het hun niet lukte om voor gezond nageslacht te zorgen. Het lag dan voor de hand om de schuld bij een mogelijke vroedvrouw of genezer neer te leggen, en die te beschuldigen van hekserij.⁵⁴

Wanneer het op een verdenking in relatie tot beroep aankomt, springt een enkele zaak er specifiek uit. In het tijdschrift *Biekorf* wordt een verhaal uit een griffiersboek beschreven, over een vroedvrouw genaamd Lyne de Roo. Lyne zou op de voorhoofden van de kinderen van wie zij de bevalling begeleidde een klein kruisje maken, en spreken van 'een mooi kind', waarop het kind voor de rest van zijn leven gekweld zou worden. Veel ouders van dit soort kinderen gingen te rade bij een dame genaamd Magdalena Ledau, die de betoveringen naar verluidt ongedaan kon maken.⁵⁵

Het kan opmerkelijk genoemd worden dat er in de gevonden rechtszaken uit de Lage Landen slechts één specifieke zaak is die een verdachte met een medisch beroep betreft, terwijl de historiografie dit fenomeen als een frequent gegeven beschouwt. De precieze reden hiervoor is moeilijk te achterhalen, maar er zouden meerdere redenen aan ten grondslag kunnen liggen. Misschien kwam dit in de Lage Landen veel minder voor of is het niet of nauwelijks gedocumenteerd. Omdat hier geen concreet bewijs voor is, kan er slechts over worden gespeculeerd.

Al met al kan er op basis van de gevonden zaken en de huidige historiografie gesteld worden dat er enkele beroepen waren waarvan de beoefenaar het risico liep om verdacht te worden van hekserij. Het geslacht van de beoefenaar speelde in deze verdachtmaking en beschuldiging geen rol, al gaat de conclusie van Kieckhefer zeker op: voor een vrouw die niet in staat was gezond nageslacht te produceren was het erg makkelijk om de schuld bij een vroedvrouw of genezer te leggen. Wanneer in een specifiek gebied enkel vroedvrouwen aan het werk waren en er geen genezer of chirurgijn van het andere geslacht te bekennen was, waren vrouwen met dit beroep een makkelijk slachtoffer.

⁵³ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages* (Illinois, 2022) 56-59.

⁵⁴ Monballyu, *De heksen en hun burens*, 128-129.

⁵⁵ K. Ruysche, Kinderen betooverd en ontooverd te Brugge, *Biekorf*, 40 (1934), 73-76.

De oorsprong van deze bron is onbekend, al is het aannemelijk dat het afkomstig is uit een Crimboeuk uit het Rijksarchief van Brugge.

Huwelijkse staat

In de 34 verschillende zaken die voor dit onderzoek zijn bekeken, wordt van zestien verdachten de huwelijkse staat niet besproken. Veertien van de vrouwelijke verdachten zijn getrouwd, tien van de vrouwelijke verdachten zijn op het moment van hun beschuldiging weduwe, met vijf verdachten die eerder weduwe waren, maar intussen hertrouwd zijn. Van de mannelijke verdachten is er slechts één getrouwd. Van de andere zes verdachten kennen we de huwelijkse staat niet.⁵⁶

Elizabeth Vlamyncx' echtgenoot was schepen van Ninove. Lynken van Brugghe wordt in het oordeel van haar zaak als weduwe omschreven, omdat haar echtgenoot Mahieu een paar dagen voor haar veroordeling al ter dood was gebracht om een vergelijkbaar vergrijp. Joosyne Wecsteen was weduwe en later hertrouwd. Maillaert van Ercke was ongetrouwd, terwijl Hendrik Buens veroordeling juist alles met zijn vrouw te maken had.⁵⁷

Op het eerste gezicht lijkt het ook hier een te gemakkelijke gemaakte aanname dat de huwelijkse staat van de slachtoffers automatisch iets te maken had met de motieven achter hun verdenking en veroordeling. Wat wel als opvallend beschouwd kan worden, is dat veel van de redenen dat slachtoffers werden verdacht en beschuldigd van hekserij direct of indirect met hun getrouwde wederhelft te maken hadden. Lynken van Brugghe sloeg op de vlucht, nadat haar man voor soortgelijke misdaden was opgepakt en haar naam had genoemd tijdens verhoor. Joosyne Wecsteen zou overspel hebben gepleegd met een jongeman die de duivel zou zijn. Margriete Marel zou gezien zijn op een heksenbijeenkomst waar zij overspel zou hebben gepleegd met de duivel en Hendrik Buen had gedreigd brand te stichten omdat hij zijn vrouw had aangetroffen met de luitenant van de baljuw.

Bij het naast elkaar leggen van de verschillende zaken valt op dat het bij de ongetrouwde verdachten gaat om getuigenissen over zaken die niet verklaard kunnen worden, terwijl het bij getrouwde verdachten vaak te maken heeft met zaken zoals overspel, zoals bij Joosyne, Margriete en Hendrik. Het gaat er niet noodzakelijk om of de verdachte getrouwd of alleenstaand is, maar eerder of de zaak iets te maken heeft met de partner in kwestie. In het oordeel van de schepenen wordt Hendrik ervan beschuldigd dat hij al lang wist dat zijn vrouw nachtelijke

⁵⁶ Voor specifieke gegevens over de precieze huwelijkse staat van een specifieke verdachte, zie de bijlage.

⁵⁷ Zie voor meer informatie over deze zaken bijlage 1.

vergaderingen bezocht voordat hij zelf gebruik begon te maken van magie. Er waren vermoedens, maar Hendriks vrouw Mechelynne was nooit eerder officieel beschuldigd.

Over de echtgenoten van Joosyne en Margriete wordt niets anders geschreven dan dat hun vrouwen overspel zouden hebben gepleegd. In het geval van Margriete valt aan te nemen dat het feit dat zij al drie keer eerder weduwe was geworden en nu was getrouwd met echtgenoot nummer vier, haar bovengemiddeld verdacht maakte. Van de zes andere mannelijke verdachten wordt de huwelijks staat niet benoemd, of wordt slechts gemeld dat zij getrouwd zijn, maar wordt verder geen informatie verstrekt over de echtgenote. Een voorbeeld hiervan is Olivier Ryckaert, over wie genoteerd staat dat hij een vrouw heeft en zijn kinderen bij haar heeft achtergelaten in Pitgam. Verder wordt geen informatie gegeven.⁵⁸

Dit eerder benoemde fenomeen, dat de reden van beschuldiging eigenlijk iets te maken heeft met de partner van de verdachte, is ook internationaal bekend. Alan Macfarlane, die onderzoek deed naar hekserij in Essex, Engeland, beargumenteert dat van de 23 mannen die daar beschuldigd zijn van hekserij er elf getrouwd waren met een vrouw die vermoedelijk daarvoor al van hekserij beschuldigd was. Hier wordt wel aan toegevoegd dat het niet altijd duidelijk is wie van de twee als eerste beschuldigd werd.⁵⁹

Een vergelijking tussen het onderzoek van Macfarlane en de in dit onderzoek onderzochte casussen laat een significant verschil zien. Waar in het onderzoek van Macfarlane mannen werden beschuldigd omdat hun vrouw al eerder van hekserij was beschuldigd, werden de verdachten uit de zaken van dit onderzoek (los van hun geslacht) beschuldigd, omdat zij een vergrijp hadden gepleegd dat met hun partner te maken had. Aangezien, in het kader van de huwelijks staat als sociale factor, voornamelijk vrouwen werden beschuldigd van overspel en de beschuldiging van een man óf niets te maken had met een vrouw, óf in een enkele zaak de vrouw als bron van de vergrijpen van de verdachte werd gezien, gaat generalisatie B van Apps en Gow niet helemaal op voor de Lage Landen.⁶⁰ Dat een man in Vlaanderen werd

⁵⁸ Heksen in Vlaanderen index, <https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 5 januari 2025), Bergues, Archives communales, FF, 5, f°315v-320r (origineel).

⁵⁹ Lara Apps en Andrew Gow, *Male witches in Early Modern Europe* (Manchester, 2003) 47-48.

⁶⁰ Ibidem.

beschuldigd door zijn band met een vrouw moet eerder worden beschouwd als een zeldzame uitzondering.

Reputatie

In hoeverre speelde reputatie een rol bij een mogelijke verdenking op hekserij? Werd zonder goede gronden aangenomen dat iemand ‘waarschijnlijk’ aan hekserij deed, of was een bepaalde reputatie een mooi excuus om een zondebok aan te wijzen?

Monballyu geeft aan dat de reputatie van een familie al een rol kon spelen in de mogelijke verdenking van hekserij van een van de familieleden. Wanneer iemand uit een familie stamde die bekendstond als een ‘heksenfamilie’, of wanneer familieleden al voor hekserij waren veroordeeld, was de kans groter dat een ander familielid ook van hekserij verdacht zou worden. Anderzijds stonden heksen erom bekend om samen te komen tijdens heksenvergaderingen. Wanneer iemand in gezelschap werd gezien van mensen die naar deze vermoedelijke vergaderingen gingen, of wanneer hij of zij omging met iemand die al voor hekserij was veroordeeld, liep diegene ook meer risico om van hekserij te worden verdacht.⁶¹

Ook al had iemand, op basis van familiebanden of andere feiten, de reputatie aan hekserij te doen, was iemand valselijk beschuldigen omdat haar reputatie haar verdacht maakte, nog steeds erg gevaarlijk. In de jaren twintig van de zestiende eeuw werd Margriete Bauwens uit Aalst ervan beschuldigd dat ze gebruik zou hebben gemaakt van magie. Haar echtgenoot diende over deze beschuldiging een klacht in bij de baljuw, waarop de persoon die Margriete had beschuldigd, Jehan Amekerkx, veroordeeld werd tot smeken om vergiffenis en betaling van een geldboete.⁶²

Iets zeggen over de reputaties van de verschillende verdachten uit de 36 zaken die bekeken zijn voor dit onderzoek is erg lastig, omdat we niet weten wat hun ongeschonden reputatie was voordat ze officieel werden verdacht en beschuldigd van hekserij. De enige zaak waar we iets over kunnen zeggen qua reputatie is de zaak van Elizabeth Vlamyncx, omdat Monballyu in meerdere publicaties over haar geschreven heeft en daarbij de reputatie van haar familie omschrijft.⁶³ Elizabeth haar

⁶¹ Monballyu, *De heksen en hun burens*, 95-96.

⁶² Jos Monballyu, ‘Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde’, *Het Land van Aalst* 53 (2001) 214.

⁶³ Ibidem, 222-223.

Monballyu, *Van hekserij beschuldigd: Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw*, 84-85.

familie had allerlei posities binnen de kerk of het juridische apparaat van Ninove. We weten dat Elizabeth haar naam werd genoemd door een andere verdachte onder marteling, dus is ze sowieso niet op de radar van de schepenen gekomen door haar reputatie.⁶⁴ Doordat Monballyu haar zaak meerdere keren omschrijft als een 'uitzondering op de regel', valt zij niet goed te gebruiken om aan te tonen dat de reputatie van een potentiële heks bijdraagt aan een verdachtmaking en beschuldiging.

Geslacht

In dit onderzoek zijn er in totaal zeven mannelijke verdachten en 29 vrouwelijke verdachten. Hierom is het extra belangrijk om de zaken waarbij een man verdachte is, grondig onder de loep te nemen. Maillaert van Ercke zou gezien zijn in het gezelschap van een lange jongeman die hij zou hebben aangesproken met de naam 'Satan'.⁶⁵ Hij zou de duivel meerdere malen vanuit zijn tuin op Sint-Jans dag hebben aanbeden en sindsdien het duivelsteken op zijn rechterhand hebben en weigeren een kruis te slaan. Hendrik Buen is door verschillende getuigen gehoord terwijl hij dreigde het pachtgoed van Jacques Letten in brand te steken, omdat hij zijn vrouw daar had aangetroffen met de luitenant van de baljuw. In het huis van Lieven Zagherman werden meerdere papieren en boeken aangetroffen met necromantische tekeningen en teksten, waarop Lieven werd aangehouden en onder marteling werd ondervraagd.⁶⁶

Wanneer de vijf zaken met mannelijke verdachten worden vergeleken met de zaken waarin vrouwen van hekserij werden verdacht, valt meteen te concluderen dat deze mannen niet van hekserij verdacht werden omdat zij man waren.⁶⁷ De motieven achter hun verdenking komen overeen met gronden zoals Monballyu die omschreef: een getuige had melding van iets gemaakt, terecht of onterecht, er was iets in hun bezittingen aangetroffen wat niet verklaard kon worden of ze waren op de verkeerde

⁶⁴ Jos Monballyu, 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', *Het Land van Aalst* 53 (2001) 222-223.

⁶⁵ Heksen in Vlaanderen index,

<https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 15 juni 2025), Bergues, Archives communales, FF, 5, f°249r-251v (origineel).

⁶⁶ Jos Monballyu, 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', *Het Land van Aalst* 53 (2001) 216-217.

⁶⁷ De zaak van Lieven Zagherman behandeld drie mannelijke verdachten in één keer: Lieven Zagherman, Jehan Coolens en Joose de Stercke. Hierom wordt er naar deze zaak verwezen als één zaak.

plaats op de verkeerde tijd. Dit ontkracht meteen een van de generalisaties die door Apps en Gow worden benoemd; Maillaert van Ercke en Lieve Zagherman hebben voor zover bekend geen relatie met een vrouw die van hekserij werd beschuldigd, waardoor generalisatie B niet als een vereiste kan worden beschouwd voor het verdenken van een man van hekserij.⁶⁸ Dit is strijdig met generalisatie C, dat mannen voornamelijk werden beschuldigd in grote heksenjachten, omdat het stereotype van de vrouw als heks er niet meer toe deed. Wanneer niet de beschuldigingen van de mannen, maar ook die van de vrouwen worden gezien, valt te concluderen dat iemand niet beschuldigd werd op basis van een stereotype, maar op basis van omstandigheden en andere sociale factoren. Een relatie met geslacht valt nergens uit op te maken.⁶⁹

Wanneer de verschillende zaken van beschuldigde mannen en vrouwen naast elkaar worden gelegd, valt op dat generalisaties D en F aannemelijk zijn, maar nogal zwart-wit zijn geformuleerd. In de betreffende zaken zijn de mannelijke verdachten altijd beschuldigd op basis van bewijsstukken en getuigenissen die te maken hadden met een situatie die de mens in die tijd niet kon verklaren. Seksuele handelingen speelden in deze beschuldigingen geen rol, al is het aannemelijk dat er best een 'uitzondering op de regel' plaatsgevonden kan hebben, zoals bij de zaak van Elizabeth Vlamyncx in het kader van haar afkomst en reputatie.⁷⁰ Ditzelfde fenomeen is van toepassing in het kader van generalisatie F, dat mannen altijd van andere hekserij werden beschuldigd dan vrouwen. In de diverse zaken blijkt dat het uitsluitend vrouwen waren die beschuldigd werden van overspel met de duivel. Maillaert van Ercke werd ervan beschuldigd de duivel te aanbidden, maar van seksuele handelingen werd niet gerept.

Concluderend

Uiteindelijk kan er gesteld worden dat wanneer het aankomt op het verdenken van iemand van hekserij, dit niet automatisch met het geslacht van iemand te maken heeft of met een op zichzelf staande sociale factor. Elke zaak waarin een verdachte van hekserij wordt verdacht is anders, al kan het afwijken van één enkele component al significant zijn in het bepalen van het motief achter de verdenking van een

⁶⁸ Lara Apps en Andrew Gow, *Male witches in Early Modern Europe* (Manchester, 2003) 43.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

verdachte.

De leeftijd van een verdachte, ondanks diens geslacht, kon het verleidelijker maken om iemand van hekserij te verdenken. Zo zijn er zaken bekend van verdachten in de leeftijd van zestig tot zeventig jaar die buiten de maatschappij stonden en daardoor een makkelijker doelwit waren, terwijl er ook zaken bekend zijn van verdachten in de leeftijd van dertig tot veertig jaar. Dit valt terug te zien in de zaken van Hendrik Buen, 33 jaar oud, en Christyne van Zelschote, 40 jaar oud.

De afkomst en reputatie van een verdachte, ongeacht diens geslacht, speelden als het goed is geen rol in de verdenking en beschuldiging. De informatie die hierover bekend is, is slecht gedocumenteerd, waardoor de reputatie van vóór en tijdens het proces van beschuldigen niet goed met elkaar valt te vergelijken. De enkele zaak waarvan de reputatie van de verdachte en dienst familie wél enigszins bekend is, is in der mate uitzonderlijk dat het niet als alles omvattend gezien kan worden om afkomst als argument te onderbouwen.

Twee sociale factoren die wél gezien kunnen worden als significant in het verdenken en beschuldigen van een potentiële heks, zijn iemands beroep en huwelijks staat. Vroedvrouwen en genezers (laatstgenoemde konden mannen én vrouwen zijn) liepen een groter risico om van hekserij beschuldigd te worden, wanneer er bij een geboorte waarbij zij hadden geassisteerd iets mis was gegaan met het kind. De component van geslacht was hierin afhankelijk van het gebied: wanneer er in een regio enkel vroedvrouwen bij de geboorte van een kind hielpen, dan was het risico groter dat vrouwen van hekserij verdacht werden bij een eventuele doodgeboorte dan wanneer een mannelijke genezer in het gebied aanwezig was. Wat hierin wel tegenstrijdig is, is dat de historiografie aangeeft dat dit een regelmatig voorkomend fenomeen zou moeten zijn, terwijl er voor het gebied Vlaanderen slechts één specifieke zaak teruggevonden is. De historiografie maakt dit een aannemelijke sociale factor, maar het valt te betwijfelen of dit soort zaak frequent voorkwam in Vlaanderen.

De huwelijks staat van een verdachte was niet direct doorslaggevend voor een mogelijke verdenking en beschuldiging van hekserij, maar kon er indirect wel iets mee te maken hebben. Van de zaken die voor dit onderzoek bekeken zijn, hadden de zaken waarin een gehuwde verdachte was opgepakt vaak iets te maken met de echtgenoot; hij of zij zou overspel hebben gepleegd, de echtgenoot zou de verdachte juist hebben bedrogen, of de echtgenoot was bijvoorbeeld opgepakt voor een ander

vergrijp en had daarbij de naam van diens wederhelft verkleet. Het is het vermelden waard dat uitsluitend vrouwen beschuldigd werden van overspel met de duivel, terwijl de beschuldiging van mannen vaak voortkwam uit een combinatie van pech en onverklaarbare omstandigheden.

Samenvattend kan vastgesteld worden dat een verdachten iet beschuldigd werd op basis van sekse, maar als gevolg van een combinatie van verschillende factoren, zoals pech, een bepaald beroep, aanwezigheid op de verkeerde plaats en de verkeerde tijd, een nieuwsgierige, praatgrage getuige of het begaan van een onverklaarbare actie. Iemands huwelijkse staat kon de precieze beschuldiging nog verder beïnvloeden, maar geslacht speelde hierin geen rol, al konden mannen van compleet andere zaken worden beschuldigd dan vrouwen.

Hoofdstuk 2 Behandeling tijdens het proces

18 augustus 1596. Margriete Marel moet voor de schepenen van Hondshoote verschijnen. Ze wordt ervan verdacht haar schepper voor minstens vijftien jaar lang verloochend te hebben en zich te hebben overgegeven aan de duivel. Ze zou met hem aanwezig zijn geweest bij vergaderingen waar tovenaars en andere kwade geesten aanwezig waren, ontucht met hem hebben gepleegd, geld hebben gestolen van een knecht, en ze zou meerdere keren van een speciaal poeder gebruik hebben gemaakt om mensen te beheksen. Dit alles zou ze hebben bekend in een open bekentenis, door meerdere malen de pijn van marteling te hebben moeten ervaren.⁷¹

Wanneer iemand verdacht en officieel beschuldigd was van hekserij, vond er logischerwijs een rechtszaak plaats die werd afgerond met een vonnis dat gewezen werd door de rechter die de zaak voorzat. Het is duidelijk dat de verdenking van hekserij in de eerste plaats afhankelijk was van de situatie waarin de verdachte zich bevond, en in de tweede plaats van een combinatie van sociale factoren. In hoeverre werd met deze factoren rekening gehouden tijdens het proces? Werd er met oudere vrouwen anders omgegaan dan met jongere vrouwen? Kreeg een man een andere behandeling dan een vrouw? Veranderde de benadering in de loop van de tijd?

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de rol die iemands geslacht heeft gespeeld tijdens het proces van een verdachte en wordt dit afgezet tegenover de sociale factoren die in het eerdere hoofdstuk ook al toegepast zijn, leeftijd, afkomst, beroep, huwelijkse staat en reputatie. Er wordt hier onder andere gefocust op de behandeling die een verdachte kreeg tijdens diens proces.

Jos Monballyu geeft aan dat het verloop van een heksenproces in vier verschillende fasen kan worden opgedeeld. In de eerste fase komt het gerecht, zoals eerder besproken is dit in de meeste gevallen de plaatselijke schepenbank, het mogelijke geval van hekserij op het spoor.⁷² Dit kon op diverse manieren, zoals via een klacht, aangifte of verklikking. In de tweede fase werd een gerechtelijk vooronderzoek opgestart.⁷³ Hierbij kregen twee rechter-commissarissen de opdracht om alle personen te verhoren die rechtstreeks (of juist indirect) te maken hadden

⁷¹ Heksen in Vlaanderen index, <https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 5 januari 2025), Hondshoote, Archives communales, FF 7, f° 18v-21r (origineel).

⁷² Monballyu, *Van hekserij beschuldigd: Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw*, 127-128.

⁷³ Ibidem, 34.

gehad met het misdrijf. Op basis van deze verhoren werd bepaald of er genoeg aanwijzingen van betrokkenheid waren om iemand aan te houden voor hekserij. De derde fase was het eigenlijke onderzoek.⁷⁴ Hierbij werd bepaald hoe overtuigend de aanwijzingen de betrokkenheid van iemand bewezen en of seponeren de juiste keuze was. Werd de zaak niet geseponerd, dan werd bepaald of iemand gedagvaard moest worden of dat het veiliger was om iemand meteen aan te houden. Voornamelijk in deze fase werden allerlei methoden toegepast om concreet bewijs te vinden voor de beschuldiging. Dit kon het zoeken van een duivelsteken zijn, een huiszoeking, een fatsoenlijke ondervraging, of het uitvoeren van de waterproef, waarbij een verdachte met gebonden handen en voeten in het water werd gegooid. Bleef de verdachte drijven, dan was hij of zij een heks. Wanneer de verdachte naar de bodem zonk, dan was de onschuld bewezen. In het geval dat dit alles nog niet genoeg was, dan kon een vierde fase worden uitgevoerd, namelijk een verhoor waarbij vaak gemarteld werd.⁷⁵

Afgaand op het model van Monballyu inzake de rechtsgang valt op dat een verdachte pas betrokken raakte bij het eigen rechtsproces in de derde fase, al is wel een uitzondering van toepassing. Wanneer volgens Monballyu iemand zich ervan bewust was dat zijn of haar reputatie werd geassocieerd met hekserij, dan kon deze persoon ervoor kiezen om zich 'ter purge' te laten stellen.⁷⁶ Dit hield in dat iemand zich vrijwillig door de autoriteiten gevangen liet nemen en een aanvraag deed om bij het wijzen van het vonnis officieel vrijgesproken te worden. Na deze aanhouding hadden mogelijke klagers drie zondagen de tijd om in de kerk, waar de verdachte gedagvaard werd, hun beweringen te onderbouwen. Konden ze dit niet of verscheen er niemand, dan oordeelde de rechtbank dat de naam van de verdachte voor eeuwig van hekserij gezuiverd zou zijn.⁷⁷

Om een helder begrip te vormen met betrekking tot de behandeling van een verdachte tijdens het proces, nadat de beschuldiging al had plaats gevonden, is het van belang om te kijken naar een vast onderdeel: het verhoor. Om iemand te kunnen veroordelen voor een misdrijf, had de zittende rechter volledig bewijs nodig. Hiertoe werden de verklaring van twee niet verdachte getuigen, een bekentenis van de

⁷⁴ Ibidem, 41.

⁷⁵ Ibidem, 71.

⁷⁶ Ibidem, 30.

⁷⁷ Ibidem.

verdachte, een rechterlijke vaststelling van het misdrijf en een specifiek geschrift gerekend. Als er slechts vermoedens waren, of een verdachte deed een bekentenis buiten de rechtbank, dan werd er vaak een lagere straf opgelegd.⁷⁸

Essentieel in het kunnen veroordelen van een verdachte, was de bekentenis van een verdachte. Deze moest vrijwillig zijn gegeven, en niet onder invloed van marteling. Wat wél was toegestaan, was dreigen met marteling, of het gebruiken ervan om de verdachte 'van gedachten' te laten veranderen. Iemand verhoren terwijl hij of zij gemarteld werd was enkel toegestaan wanneer de rechter er absoluut zeker van was dat een misdrijf had plaatsgevonden en er eigenlijk gewoon wel vanuit kon worden gegaan dat de verdachte schuldig was. Was het zo dat er tijdens marteling een bekentenis gedaan werd door een verdachte, dan moest deze bekentenis binnen 24 uur buiten de martelkamer worden herhaald. Het stond de verdachte vrij om de bekentenis dan in te trekken, maar de verhoorders mochten dan een nieuw verhoor in de martelkamer initiëren als er een nieuw bezwarend feit naar boven kwam.⁷⁹

Wanneer iemand niet bekende tijdens een verhoor met marteling, of de tijdens het verhoor gedane bekentenissen besloot in te trekken, dan waren er verschillende opties. De rechtbank kon ervoor kiezen om de verdachte vrij te spreken, op de borgtocht vrij laten komen mits de proceskosten door de verdachte werden betaald, of door een arbitraire uit te vaardigen. Dit was een mindere straf gebaseerd op een vermoedelijke schuld.⁸⁰

Ook Lyndal Roper, specialist op het gebied van heksenvervolgingen in Duitstalige gebieden, benadrukt dat een juist uitgevoerd verhoor met een bijbehorende bekentenis essentieel was om een verdachte veroordeeld te krijgen voor hekserij. Het martelen van een verdachte tijdens het verhoor zou ervoor zorgen dat de verdachte de kans had om aan de macht van de duivel te ontsnappen en de waarheid te kunnen opbiechten. De enige kans voor een potentiële heks om 'gered' te worden, was het opbiechten van de misdaden. Ook op deze manier zou de duivel minder macht over een heks hebben. Een bekentenis met daaropvolgend een

⁷⁸ Ibidem, 71-76.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem, 72.

executie was de enige manier waarop een heks (ongeacht geslacht) weer in het reine kon komen met de kerk.⁸¹

Leeftijd

Van alle verdachten zijn er zeventien gemarteld en weten we van achttien van hen niet of er marteling heeft plaatsgevonden. Een hogere leeftijd kon het eventueel makkelijker maken om iemand te verdenken, maar deze leeftijd bepaalde absoluut niet hoe een verdachte behandeld werd tijdens het proces.

Een vergelijking van verschillende zaken toont dit onomstotelijk aan. In de zaak van Elizabeth Vlamyncx, een zaak die door Monballyu werd omschreven als 'een uitzondering op de regel', valt in het oordeel en een brief van de Raad van Vlaanderen te lezen dat Elizabeth 61 jaar oud was en gemarteld werd in verhoor.⁸² Catelyn Coopman, over wie vonnis werd gewezen door de schepenen van Bergen op 6 mei 1597, zou de kunst van hekserij van een ander hebben geleerd en zou gemeenschap hebben gehad met de duivel. Dit alles zou ze in een verhoor waar marteling aan te pas kwam hebben bekend. Ze was 40 jaar oud.⁸³ Hendrik Buen, een 33-jarige man, werd tot de brandstapel veroordeeld nadat hij bekend had niet alleen met brandstichting te hebben bedreigd, maar ook meerdere stukken fruit betoverd te hebben. Van marteling wordt geen melding gemaakt, maar er worden zoveel getuigen in het verslag met betrekking tot zijn beschuldiging genoemd, dat het aannemelijk lijkt dat de rechtbank hem geen kans wilde geven om te ontkennen.⁸⁴

Wanneer de andere zaken uit dit onderzoek vergeleken worden met bovengenoemde, blijkt direct dat de leeftijd van een verdachte geen invloed had op de wijze waarop hij of zij werd behandeld. Of iemand nu in de dertig of in de zestig was, marteling tijdens verhoor was vaak onontkoombaar.

Afkomst

Ook al is de zaak van Elizabeth Vlamyncx de enige zaak waarin concreet de afkomst

⁸¹ Lyndal Roper, *Witch Craze: terror and fantasy in baroque Germany* (New Haven, 2004) 45-47.

⁸² Heksen in Vlaanderen index,

<https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 5 januari 2025), RAG, *Raad van Vlaanderen*, 8594, f°43v-44r & *Ibid*, 8559, f°174r-226r en 22.946 (origineel).

Jos Monballyu, 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', *Het Land van Aalst* 53 (2001) 222-223.

⁸³ *Ibidem*, Bergues, Archives communales, *FF*, 5, f°269r-271v (origineel).

⁸⁴ *Ibidem*, SA Ieper, *Kasselrij Ieper*, 1ste reeks, 4226, f°113v-114v (origineel).

van een verdachte aan de orde komt, en is vanuit Monballyu bekend dat deze zaak een uitzondering op de regel genoemd mag worden, toch laat deze zaak zien dat een bijzondere behandeling mogelijk is.

Elizabeth werd ervan beschuldigd vier jaar lang een relatie te hebben gehad met de duivel en bovendien een duivelsteken bij haar oksel te hebben. Ze zou zich twee keer hebben laten meevoeren naar het bos bij Pollaere en zes weken voor de oogst zou ze samen met andere vrouwen in het bos gedanst hebben, om daarmee de duivel te aanbidden.⁸⁵

Uit een andere brief, gevonden door Monballyu, komt naar voren dat Elizabeths familie veel invloed had. Haar beide broers hadden een positie in het juridisch apparaat, haar man Ghysbrecht was eerste schepen van Ninove en haar schoonzoon was daar luitenant-hoogbaljuw. Uit respect voor haar familie en hun collega besloot de schepenbank dat Elisabeth niet opgepakt werd, maar bij haar schoonzoon, de luitenant-hoogbaljuw, mocht verblijven, mits hij haar voor de schepenbank zou brengen wanneer daar om werd gevraagd. Laurens van Kyel, echtgenoot van een eerder tot de brandstapel veroordeelde verdachte, was het niet eens met de gang van zaken en diende een klacht in bij de Raad van Vlaanderen. Als reactie op deze klacht zou Elizabeth uiteindelijk op de vlucht slaan naar Gent. Vanuit Gent reisde ze door naar Ieper, waar ze onderdook bij de officiaal van het Ieperse bisdom, die dit toestond omdat hij haar broer had opgevolgd.⁸⁶

In het kader van de behandeling van Elizabeth door de autoriteiten, is het ook significant om te kijken naar de behandeling van haar familie. Na op de vlucht geslagen te zijn werd de echtgenoot van Elizabeth, schepen Ghyselbrecht Guens, aangehouden en gemarteld, in de hoop dat hij de verblijfplaats van zijn vrouw zou onthullen. Hij bekende dat ze in Ieper zat, waaraan hij toevoegde dat de kerk haar tegen de wereldlijke machten in bescherming zou nemen.⁸⁷ Helaas voor Ghyselbrecht kreeg hij ongelijk. De procureur-generaal van de Raad van Vlaanderen zette de bisschop van Ieper onder de nodige druk, waardoor het bisdom verplicht werd om Elizabeth aan de Raad over te dragen.

⁸⁵ Heksen in Vlaanderen index, <https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 5 januari 2025), RAG, *Raad van Vlaanderen*, 8594, f°43v-44r & *Ibid*, 8559, f°174r-226r en 22.946 (origineel).

⁸⁶ Jos Monballyu, 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', *Het Land van Aalst* 53 (2001) 222-223.

⁸⁷ *Ibidem*.

De zaak van Elizabeth Vlamyncx toont aan dat wanneer iemand afkomstig was uit een invloedrijke familie met een goede reputatie, het zeker mogelijk was een voorkeursbehandeling te krijgen van bepaalde procespartijen. Als zo'n voorkeursbehandeling al werd toegestaan, dan moest dit wel buiten het zicht van het overkoepelend orgaan in heksenprocessen, de Raad van Vlaanderen, gebeuren. Het voorbeeld van Elizabeth toont dat partijdigheid door een lokale schepenbank zeker niet werd getolereerd. Ook dit toont aan dat generalisaties vermeden moeten worden; uitzonderingen kunnen altijd het tegendeel bewijzen.

Beroep

Van de zestien verdachten waar het beroep van bekend is, werden er vijf gemarteld; van elf verdachten wordt niet vermeld of zij gemarteld zijn. In het vorige hoofdstuk is de conclusie al getrokken dat de beschuldiging van hekserij voor de ene beroepsgroep een groter risico was dan voor de ander. Vijf van de vrouwen die beschuldigd werden, werden omschreven als 'huisvrouw'. Jehan Coolens en Joose de Stercke, twee mannen die genoemd werden op verdenking van necromantie, waren poorters van de stad Aalst.⁸⁸ Olivier Ryckaert, een 62-jarige man die mensen en verschillende dieren betoverd zou hebben, was strodakwerker. De 65-jarige Maillaert van Ercke was bakker en Thaene Shaezens was poortster van de stad Diksmuide.

Zoals bovenstaande voorbeelden aantonen, waren de beroepen divers. De beschuldiging van elk der verdachten staat volledig los van hun beroep, en dus van de wijze waarop zij tijdens het proces werden behandeld. Wat wel valt op te merken is dat in het verslag over Maillaert van Ercke wordt vermeld dat hij volgens zijn verhoorders erg bang was om gemarteld te worden, zodat hij gretig bekende wat er bekend moest worden.

De enige zaak waarin beroep, beschuldiging en mogelijke behandeling van een verdachte tijdens het proces duidelijk verband houden, is de zaak van vroedvrouw Lyne de Roo, die in het vorige hoofdstuk ook al ter sprake kwam. Omdat voor de Lage Landen de historiografie en het bronmateriaal elkaar tot op zekere hoogte tegenspreken, is het formuleren van een definitieve conclusie lastig. Enerzijds lijkt het dat de eenvoudige conclusie getrokken kan worden dat iemands beroep

⁸⁸ Jos Monballyu, 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', *Het Land van Aalst* 53 (2001) 216 – 218.

geen significante factor was in hoe een verdachte tijdens het proces werd behandeld, maar daar staat tegenover dat bij een verdachte als Lyne de Roo het logisch was dat zij een andere behandeling zou krijgen in haar zaak omdat zij was beschuldigd van vergrijpen die direct met haar werk te maken hadden. Het verslag van haar rechtszaak beschrijft aanvang en uitspraak, maar niets over het verloop van het proces, enkel de aanvang en de uitspraak, waardoor dit uiteindelijk giswerk blijft.⁸⁹

Uit de zaak van Elizabeth Vlamyncx blijkt dat deze huisvrouw ondanks invloedrijke familie met een uitstekende reputatie toch voor de schepenbank wordt gedaagd. Ten slotte werd ook zij gemarteld tijdens het verhoor.⁹⁰

De conclusie luidt dat iemands beroep geen rol speelde in de behandeling door de autoriteiten tijdens het proces. Niet in alle verslagen wordt het besproken, maar ze tonen niettemin aan dat een verdachte, ongeacht zijn of haar beroep, zelden gevrijwaard bleef van marteling.

Huwelijkse staat

Van de twintig verdachten van wie de huwelijkse staat bekend is, zijn er drie gemarteld. Van de overige zeventien is hierover niets genoteerd. Van veertien verdachten wordt de huwelijkse staat niet besproken, maar allen hebben een vorm van marteling ondergaan.

Wat iemands huwelijkse status te maken had met hoe ze behandeld werden tijdens een proces, hing vaak samen met de motieven achter de verdenking van een verdachte. Lynken van Brugghe, de 57-jarige weduwe van Mahieu Coloos, zou door haar man zijn verraden nadat hij was opgepakt. Tijdens een verhoor zou hij eerst gedaan hebben alsof hij van niets wist om zijn vrouw in bescherming te nemen, waarop hij later toegaf van de misdaden van zijn vrouw op de hoogte te zijn en haar zelfs zo nu en dan geholpen te hebben. Als reactie hierop sloeg ze op de vlucht naar Duinkerke. Uiteindelijk werd ze aangehouden, en gemarteld tijdens een verhoor om de waarheid uit haar te krijgen. Door het geven van stokslagen zouden de verhoorders er getuige van zijn geweest hoe de duivel had geprobeerd haar geest over te nemen. Een plek boven haar linkeroog zou steeds zwarter en soms weer minder zwart geworden zijn. De duivel zou ervoor hebben gezorgd dat haar tong

⁸⁹ K. Ruyssche, *Kinderen betooverd en onttooverd te Brugge*, *Biekorf*, 40 (1934), 73-76.

⁹⁰ Jos Monballyu, 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', *Het Land van Aalst* 53 (2001) 222-223.

dermate opzwol dat ze tijdens het verhoor stikte.⁹¹

De echtgenoot van Lynken was in bovenstaande casus direct verbonden met de verdachtmaking van hekserij die op haar rustte. Hij heeft niet direct te maken gehad met de marteling die op Lynken onderging (buiten beschouwing gelaten dat hij al was terechtgesteld voordat Lynken was opgepakt in Duinkerke), maar haar vlucht als reactie op de acties van haar man kan er wel voor hebben gezorgd dat ze tijdens het verhoor een bepaalde behandeling kreeg.

Een andere casus die in dit verband significant is, is de zaak van Joosyne Wecsteen, die na het overlijden van haar eerste man was hertrouwd en nu bekend stond als 'huusvrauwe van Jan Herrewyn'. Op de leeftijd van 59 jaar werd zij ervan beschuldigd dat zij beide echtgenoten 25 jaar lang had bedrogen met een jongeman van een jaar of 20. Met zijn hulp zou ze ongeoorloofde middelen hebben gebruikt en twee levende karpers aan de duivel hebben geofferd. Naast haar eigen veroordeling werd haar man Jan ook nog voor 20 jaar uit Vlaanderen verbannen, omdat hij meerdere mensen had bedreigd met de hekserij van zijn vrouw, op de hoogte was geweest van haar bezigheden en niets met die informatie had gedaan. Joosyne zou uiteindelijk verhoord worden en onder marteling haar misdaden hebben bekend.⁹² Opnieuw valt bij een zaak als die van Joosyne te zien dat haar echtgenoot niet letterlijk verantwoordelijk was voor de marteling die zij moest ondergaan tijdens het verhoor, maar dat het gegeven dat een getuige haar mogelijk vreemd had zien gaan op haar echtgenoot ervoor zorgde dat zij verdacht werd van hekserij. Dat haar man mensen bedreigde met de heksengaven van zijn vrouw, waardoor haar reputatie als heks enkel werd benadrukt, maakt het aannemelijk dat haar dit tijdens het verhoor niet geholpen zou hebben.

Samenvattend valt te concluderen dat verdachten geen speciale behandeling kregen omdat zij getrouwd of alleenstaand waren. Zij werden tijdens het proces door de autoriteiten behandeld op basis van de omstandigheden van hun verdachtmaking en de rol die een eventuele echtgenoot daarin gespeeld kon hebben. Wanneer er in de ogen van de schepenbank een bepaalde actie was gepleegd, zoals overspel met de duivel of het plaatsvinden van een handeling die de verdenking erger maakte

⁹¹ Ibidem, Hondshoote, Archives communales, FF, 7, f°16v-18v (origineel).

⁹² Heksen in Vlaanderen index,

<https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 2 januari 2025), Bergues, Archives Communales, FF, 5, f°243v-248v (origineel).

waarbij een echtgenoot betrokken was, dan kon dit de omstandigheden van een verhoor erger kon maken.

Reputatie

De factor 'reputatie' wordt in geen enkele zaak specifiek benoemd, maar komt in twee zaken wel aan de orde, namelijk die van Elizabeth Vlamyncx en Joosyne Wecsteen. Hier valt eenzelfde soort fenomeen te ontdekken als bij de huwelijks staat; iemands reputatie was niet direct verantwoordelijk voor de behandeling tijdens het proces, maar kon er wel indirect verband mee houden. De reputatie van Elizabeth Vlamyncx en haar familie zorgde er sowieso al voor dat zij vanaf het begin een andere behandeling kreeg, al kan de factor 'afkomst' hier ook een rol hebben gespeeld.⁹³ Dat zij als verdachte bij haar schoonzoon de luitenant-hoogbaljuw mocht verblijven in afwachting van haar proces, kan al bestempeld worden als hoogst opmerkelijk. Dat over deze gang van zaken een klacht werd ingediend bij de Raad van Vlaanderen in Gent komt ook niet onverwacht. De zaak van Elizabeth zou de enige zaak ten tijde van de heksenwaan worden waarin de Raad van Vlaanderen vonnis wees over een verdachte, puur om belangenverstremming vanuit de lokale schepensbank te voorkomen.

In de zaak van Joosyne Wecsteen speelt reputatie een iets andere rol. We kennen Joosyne's reputatie voordat ze van hekserij beschuldigd werd niet, waardoor het lastig is om deze factor te wegen. Wat wel bekend is, is dat haar man haar gaven als heks gebruikte als dreigement, aldus de documenten van de schepensbank. Joosynes echtgenoot Jan was direct verantwoordelijk voor het verspreiden van een zekere reputatie die zijn vrouw naar zijn mening had. Dit had voor Joosyne nauwelijks consequenties, maar leidde tot twintig jaar verbanning voor Jan.⁹⁴

Samenvattend kan gesteld worden dat de reputatie van een verdachte, ongeacht diens geslacht, een grotere rol gespeeld zal hebben in de verdachtmaking en beschuldiging dan in de wijze waarop een verdachte door de autoriteiten werd

⁹³ Heksen in Vlaanderen index, <https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 5 januari 2025), RAG, *Raad van Vlaanderen*, 8594, f°43v-44r & *Ibid*, 8559, f°174r-226r en 22.946 (origineel).

⁹⁴ Heksen in Vlaanderen index, <https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 2 januari 2025), Bergues, Archives Communales, *FF*, 5, f°243v-248v (origineel).

behandeld tijdens het proces. Zelfs iemand als Elizabeth Vlamyncx kwam uiteindelijk in de verhoorkamer terecht.

Geslacht

Lara Apps en Andrew Gow beargumenteren dat de mannelijke heks nooit anders was dan de vrouwelijke heks. Ze zouden op basis van hun geslacht dus niet anders behandeld moeten worden. De hoofdreden om ze anders te behandelen zou zitten in sociale factoren; waren het slimme mensen, stonden ze bekend als zwakbegaafd, of was er iets anders aan de hand?⁹⁵

Van de mannelijke verdachten weten we dat drie van de zeven verdachten zijn gemarteld. Wat als opmerkelijk kan worden beschouwd is dat bij twee van de mannelijke verdachten, Maillaert van Ercke en Olivier Ryckaert, expliciet is vermeld dat zij maar al te graag wilden bekennen, omdat zij juist bang waren om gemarteld te worden.⁹⁶ Deze vermelding staat lijnrecht tegenover de verslagen van vrouwen zoals Christyne van Zelschote en Lynken van Brugghe, die behoorden tot een groep van veertien vrouwen die allemaal zijn gemarteld tijdens hun proces. In het verslag van Christyne wordt juist expliciet vermeld dat zij in totaal drie keer is gemarteld op verschillende momenten, omdat haar verhoorders er zeker van wilden zijn dat haar bekentenis eensluidend zou zijn. De marteling van Lynken van Brugghe is in het verslag van haar zaak uitgebreid beschreven. Haar tong was tijdens het verhoor zo erg opgezwollen dat ze uiteindelijk is gestikt. Haar verhoorders vermeldden dat dit het werk van de duivel moet zijn geweest, zodat ze op een gemakkelijke wijze aan haar lot kon ontkomen.⁹⁷

Afgezien van de suggestie dat mannen mogelijk zwakker waren dan vrouwen en het martelen niet aan zouden kunnen, toont de zaak van Lieven Zagherman, Jehan Coolens en Joose de Stercke aan dat als de autoriteiten niet voor waar aannamen wat de verdachte vertelde, hij niet aan marteling ontkwam. Het was juist tijdens zijn eigen verhoor dat Lieven Zagherman de heren Jehan Coolens en Joose de Stercke verklikte, terwijl Jehan en Joose tijdens hun eigen verhoren niets loslieten. Er moest zelfs een arts aan te pas komen om te assisteren bij het

⁹⁵ Lara Apps en Andrew Gow, *Male witches in Early Modern Europe* (Manchester, 2003) 13.

⁹⁶ Jos Monballyu, 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', *Het Land van Aalst* 53 (2001) 216 – 218.

⁹⁷ Heksen in Vlaanderen index, <https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 5 januari 2025), Hondschoote, Archives communales, FF, 7, f°30v-31v (origineel).

terugplaatsen van de heren hun gewrichten op de juiste plekken.⁹⁸

Op basis van bovengenoemde zaken valt te concluderen dat de prioriteit van de verhoorders lag bij het verkrijgen van een bekentenis. Hierbij lag de focus niet op het geslacht van de verdachte, maar op de manier waarop de bekentenis verkregen kon worden. De bekentenis, zoals eerder aangegeven door Monballyu, was noodzakelijk om een verdachte te kunnen veroordelen. De diverse zaken tonen aan dat er door de verhoorders geen waarde aan het geslacht van een verdachte werd gehecht. Aan marteling tijdens een verhoor viel niet te ontkomen, tenzij de ongelukkige erg gewillig was om een bekentenis af te leggen, en daarmee zijn eigen lot te bezegelen.

Concluderend

Ook nu kan, net als in het vorige hoofdstuk, geconcludeerd worden dat er niet een specifieke factor is die de behandeling van een verdachte tijdens het proces kon beïnvloeden, los van het geslacht. Hoe een verdachte precies werd behandeld tijdens het proces was afhankelijk van verschillende factoren, al valt er in deze behandeling een vaste lijn te ontdekken die voor elke verdachte geldt, ongeacht hun geslacht.

Op een paar uitzonderingen na, werd elke man of vrouw die als verdachte werd aangeklaagd met betrekking tot hekserij aan een verhoor onderworpen om een vrijwillige bekentenis te verkrijgen. Deze bekentenis was nodig om iemand uiteindelijk tot de dood te kunnen veroordelen. Om de verdachte tijdens het verhoor 'loslippig' te kunnen maken, waren diverse vormen van marteling toegestaan.

De sociale factor die de grootste invloed had op hoe iemand tijdens het proces en verhoor behandeld kon worden door de plaatselijke autoriteiten, was iemands afkomst. De zaak van Elizabeth Vlamyncx laat zien dat een voorkeursbehandeling door de positie van de familie zeker mogelijk was, al kan dit in het kader van haar zaak beter 'uitstel van executie' worden genoemd. Ook zij kwam in de verhoorstoeel terecht en werd gemarteld. De 'uitzonderlijke' zaak van Elizabeth wordt beschreven als een unicum, waardoor er niet vanuit kan worden gegaan dat er veel ongedocumenteerde zaken zijn waarin de verdachte een voorkeursbehandeling kreeg.

⁹⁸ Jos Monballyu, 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', *Het Land van Aalst* 53 (2001) 216 – 218.

Wat vooral bepaalde hoe een verdachte tijdens het proces behandeld werd, was het gegeven van het verkrijgen van een bekentenis. De verhoorders mochten marteling gebruiken om een verdachte loslippig te maken, maar zoals de zaken van Maillaert van Ercke en Olivier Ryckaert lieten zien, kon intense bereidheid om openeiging van zaken te geven een verdachte redden van potentiële marteling. Daarmee was de veroordeling als heks wel bezegeld.

Hoofdstuk 3 Het vonnis

Hondschoote, 23 maart 1599. Christyne van Zelschote, 40 jaar oud, wordt tot drie keer toe gemarteld en vervolgens veroordeeld tot slagen met de roede tot bloedens toe, vastgebonden aan een staak op een schavot, om daarna uit het graafschap Vlaanderen verbannen te worden voor een periode van 50 jaar. Ze heeft na de stokslagen drie dagen de tijd om Hondschoote te verlaten. De reden van haar verbanning: ze zou meerdere keren hebben geprobeerd een hond te beheksen met een poeder, wat na een aantal keren eindelijk lukte. Het dier was dood neergevallen.⁹⁹

Wanneer iemand verdacht en officieel beschuldigd was van hekserij, vond er logischerwijs een rechtszaak plaats die werd afgerond met een vonnis dat gewezen werd door de rechter die de zaak voorzat. Het gewezen vonnis hield vaak in dat een verdachte op de brandstapel gezet moest worden, maar er waren ook andere opties mogelijk.

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de verschillende vonnissen die zijn gewezen over de zaken die voor dit onderzoek onder de loep zijn genomen. De rol die iemands geslacht in het wijzen van de verschillende vonnissen heeft gespeeld, wordt in dit hoofdstuk afgezet tegen de verschillende sociale factoren die in eerdere hoofdstukken ook al zijn gezien. Dit betreft leeftijd, afkomst, beroep, huwelijks staat en reputatie.

Volgens Monballyu was de meest voorkomende straf die een veroordeelde heks in Vlaanderen kon krijgen de brandstapel. Bij zo'n executie was het belangrijk om zoveel mogelijk mensen te bereiken. Soms werden er zelfs speciale bodes naar de baljuws van omliggende parochies gestuurd, zodat genoeg mensen op de hoogte zouden zijn van de executie.¹⁰⁰

Wanneer iemand tot de brandstapel werd veroordeeld, kon er sprake zijn van incidentele variaties. Zo was het onder andere een optie om de schuldige eerst te wurgen, en daarna meteen te verbranden. Dat iemand eerst gewurgd werd, was een gunst die de rechter kon verlenen, wanneer hij dit passend vond in de betreffende

⁹⁹ Heksen in Vlaanderen index, <https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 5 januari 2025), Hondschoote, Archives communales, FF, 7, f°30v-31v (origineel).

¹⁰⁰ Monballyu, *Van hekserij beschuldigd: Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw*, 87.

zaak. Zo kon het zijn dat iemand die oprecht berouw van zijn of haar daden had getoond, eerst gewurgd werd voordat het lichaam op de brandstapel werd gelegd. Een andere variant op de straf van dood door middel van vuur, was vastgemaakt worden met kettingen aan een staak op het plaatselijke galgenveld of op de markt. Rondom de schuldige werd een stapel stro of brandhout gelegd die vervolgens in brand gestoken werd. Mochten de autoriteiten het beeld van een brandende veroordeelde aan het zicht van het publiek willen onttrekken, dan kon er een huisje van speciaal hout of stro om de verdachte heen worden gebouwd.¹⁰¹

In het verlengde van de veroordeling tot de brandstapel, was het voor de rechters ook van belang om uitspraak te doen over hoe ver het lichaam van de schuldige moest worden 'opgebrand'. Er kon voor gekozen worden om een lichaam tot as te laten vergaan, zodat er niets meer over was van de verdachte, maar een andere optie was gedeeltelijke verbranding, zodat het lichamelijke overschot op het galgenveld tentoongesteld kon worden, als waarschuwing voor anderen die hetzelfde pad als de schuldige zouden willen bewandelen. Het stoffelijk overschot of de as werd altijd in ongewijde grond begraven, zoals de grond van het galgenveld. Slechts bij hoge uitzondering kreeg een geëxecuteerde heks een graf in gewijde grond. Elisabeth Vlamyncx, wier zaak in het vorige hoofdstuk werd besproken, kreeg een graf in een Augustijnenklooster. Een andere veroordeelde, Willemyne Smayeaerts, had in het openbaar de duivel afgezworen en schuld bekend. Zij werd hierom als gunst op een begraafplaats begraven.¹⁰²

Naast veroordeling tot de brandstapel, was het regel dat de eigendommen van de schuldige in beslag werden genomen en werden verkocht aan wie er ook maar interesse voor had. Van de opbrengst werden de gerechtelijke kosten betaald. Wat overbleef ging vaak naar de lokale heer.¹⁰³

Dries Vanysacker heeft een net wat ander perspectief op het straffen van potentiële heksen dan Monballyu. Volgens Vanysacker vonden er niet alleen executies plaats, maar was ook de geestelijkheid betrokken bij het opvolgen van gewezen vonnissen. Zo noemt hij diverse voorbeelden van verdachten van hekserij die voor straf moesten biechten en beschrijft hij hoe een vrouw werd aangeraden om haar eventuele verbond met de duivel af te zweren bij de aartsdiaken. In de periode

¹⁰¹ Ibidem, 84-88.

¹⁰² Ibidem, 88.

¹⁰³ Ibidem, 89.

vanaf het moment dat vonnis gewezen werd tot de uitvoering stond het geestelijken vrij om schuldigen bij te staan. Het vermoeden hierachter is dat de geestelijken de schuldigen alsnog wilden bekeren voordat ze zouden sterven.¹⁰⁴

Lara Apps en Andrew Gow beargumenteren dat de frequentie en de strafmaat van een schuldig verklaarde heks volledig afhankelijk waren van het land waarin het proces plaatsvond. Zo kende Engeland volgens hen lage veroordelingscijfers voor mannen én vrouwen.¹⁰⁵ Apps en Gow benoemen deze veroordelingscijfers weliswaar niet concreet, maar ze staan in scherp contrast met nabijgelegen landen en gebieden onder de Engelse invloedssfeer. In Schotland werden 413 mannen veroordeeld, tegen slechts 24 in de Britse kolonie Essex, waarbij aangetekend moet worden dat in Essex de heksenwaan korter bestond dan in andere gebieden.¹⁰⁶

Alison Rowlands stelt dat bij het analyseren van aantallen veroordelingen van mannen versus vrouwen, er vaak fouten worden gemaakt. Zo wordt er bij anonieme veroordeelden vaak vanuit gegaan dat het 'toch wel' om een vrouw zal gaan, en zijn historici het niet altijd eens voor welk type hekserij een man precies veroordeeld werd. Volgens Rowlands werden mannen ook veroordeeld wanneer verondersteld werd dat zij een weerwolf waren, maar wordt dit altijd in verband gebracht met het zijn van een mannelijke heks.¹⁰⁷

Leeftijd

Van de verdachten uit de bestudeerde zaken werden er 21 ter dood veroordeeld. Twee van hen werden om het leven gebracht voordat zij op de brandstapel werden gezet. Twee anderen werden op een brandstapel gezet waarbij zij aan het zicht van het publiek werden onttrokken door een huisje van stro of hout. Veertien verdachten werden 'gewoon' tot de brandstapel veroordeeld. Slechts een van de verdachten werd veroordeeld tot volledige verbranding, terwijl over acht verdachten het vonnis werd gewezen dat hun lichamen gedeeltelijk moesten opbranden, zodat ze daarna als een voorbeeld konden dienen voor het volk. Slechts zeven verdachten werden niet ter dood veroordeeld. Zij werden verbannen, hun werden boetes opgelegd, sommigen werden vrijgelaten op basis van gebrek aan bewijs, of wisten door

¹⁰⁴ Dries Vanysacker, *Hekserij in Brugge: De magische leefwereld van een stadsbevolking, 16de-17de eeuw*, 83-87.

¹⁰⁵ Lara Apps en Andrew Gow, *Male witches in Early Modern Europe* (Manchester, 2003) 45.

¹⁰⁶ *Ibidem*, 51.

¹⁰⁷ Alison Rowlands, *Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe* (London, 2009) 4.

extreem onoverzichtelijke omstandigheden aan hun lot te ontkomen.

De diverse vonnissen van de in totaal 34 zaken overziend, verdienen de twee zaken waarbij de verdachten om het leven werden gebracht voordat zij op de brandstapel werden gezet, speciale aandacht. Monballyu schreef eerder al dat het eerst wurgen van een verdachte (nu schuldige) voordat hij of zij op de brandstapel werd gezet, een gunst was die door een rechter verleend kon worden wanneer hij of zij dit gepast achtte. De twee voor dit onderzoek onderzochte zaken waarbij dit werd besloten, betreffen die van de 77-jarige Thaene Schaezens en een 14-jarig meisje van wie de identiteit onbekend is. In het verslag van over Thaene Schaezens wordt vermeld dat de rechter het haar wegens haar hoge leeftijd niet aan wilde doen de pijn van het vuur te moeten ervaren. Als een gunst zorgde hij ervoor dat haar dit lot bespaard bleef; ze werd eerst gewurgd.¹⁰⁸

Het 14-jarige meisje vond de rechter haar ondanks haar misdaden nog erg jong. Ze had berouw getoond, dus gunde de rechter haar een zachtere dood dan die door de vlammen. Wat ze precies had gedaan wordt in het artikel van Monballyu, die de zaak bespreekt, niet benoemd.¹⁰⁹

De zaken van Thaene Schaezens en het 14-jarige meisje laten zien dat rechters, ondanks de algemeen aanvaarde dood op de brandstapel, een veel voorkomende straf, niet ongevoelig waren voor jonge kinderen en mensen op leeftijd.

Op basis van de andere veertien zaken, waarin de verdachten gewoon tot de brandstapel werden veroordeeld, het lijk van Hendrik Buen tot stof moest vergaan en de lijken van acht anderen moesten dienen als waarschuwend voorbeeld, valt te concluderen dat leeftijd geen criterium was om de brandstapel te ontlopen. Catelyne Coopman werd als 41-jarige vrouw tot de brandstapel veroordeeld, op een heuvel buiten de stad. Ze had zelf bekend, wat noodzakelijk was voor de rechters om haar tot de doodstraf te mogen veroordelen.¹¹⁰ Hendrik Buen werd op 33-jarige leeftijd tot de brandstapel veroordeeld. Zijn eigendommen werden in beslag genomen als betaling voor de gerechtelijke kosten. Waarom over Hendrik als enige verdachte wordt gezegd dat zijn lichaam moet vergaan totdat er slechts stof en as van over is,

¹⁰⁸ Heksen in Vlaanderen index, <https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm> (geraadpleegd 28 december 2024).

ARA, *Rekenkamer Rijsel*, 34.196, Sr 1595-1596, f°231v (origineel).

¹⁰⁹ Jos Monballyu, 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', *Het Land van Aalst* 53 (2001) 222.

¹¹⁰ Ibidem, Bergues, Archives communales, FF, 5, f°269r-271v.

wordt niet specifiek vermeld. Een mogelijke verklaring is dat hij tovenarij van zijn vrouw had geleerd en trouw had gezworen aan een gevreesde heks, Calleken Astergorys.¹¹¹

Kortom: leeftijd speelde geen rol bij het ontvangen van een vonnis; ongeacht leeftijd was de brandstapel onvermijdelijk. Wel kon de leeftijd van een verdachte als verzachtende omstandigheid dienen, waardoor de rechter de veroordeelde eerst liet wurgen voor deze op de brandstapel belandde.

Afkomst

Zoals hierboven al werd vermeld, was er opnieuw maar één zaak waarin afkomst een rol speelde, namelijk die van Elizabeth Vlamyncx. Ongeacht de behandeling die zij kreeg tijdens haar proces, wist Elizabeth haar straf niet te ontlopen en werd zij alsnog tot de brandstapel veroordeeld. Wat wel opvallend is, is dat Elizabeth als veroordeelde heks in gewijde grond werd begraven.¹¹² Dit gebeurde volgens Monballyu slechts bij hoge uitzondering, dus is het gerechtvaardigd te speculeren over mogelijke motieven. Had Elizabeths familie dit met haar invloed weten te regelen, of was haar een ovrn van genade geschonken, zoals in de zaak van Willemyne Smayaerts uit Gent?¹¹³ Willemyne werd op een kerkhof in gewijde grond begraven, omdat ze openlijk haar schuld had bekend en de duivel afgezworen had.

Met de eerder getrokken conclusies over de zaak van Elizabeth Vlamyncx in gedachten, kan gesteld worden dat de afkomst van een verdachte geen significante rol speelde in bepalen van het vonnis. De doodsstraf was onontkoombaar, maar de afkomst van een verdachte kon een rol spelen, in wat er na zijn of haar dood met het stoffelijk overschot gebeurde.

Beroep

Hendrik Buen, de enige verdachte van wie het lichaam volledig moest vergaan tot stof, was op basis van de verschillende handelingen die in het verslag van zijn rechtszaak vallen terug te lezen hoogstwaarschijnlijk boer. Van de acht verdachten van wie het lichaam gedeeltelijk moest opbranden om als voorbeeld te dienen voor anderen, waren vier verdachten huisvrouw, was Maillaert van Ercke Pieterszoon een

¹¹¹ Ibidem, SAleper, *Kasselrij Ieper*, 1ste reeks, 4226, f°113v-114v (origineel).

¹¹² Jos Monballyu, *Van hekserij beschuldigd: Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw* (Kortrijk-Heule, 1996) 88.

¹¹³ Ibidem.

bakker, Olivier Ryckaert strodakwerker en wordt van twee verdachten geen beroep genoemd. Door onder andere te kijken naar de reden waarom deze verdachten beschuldigd waren, valt de simpele conclusie te trekken dat zij niet waren aangeklaagd om vergrijpen die met hun beroep te maken hadden, waardoor het onwaarschijnlijk is dat hun beroep het vonnis heeft beïnvloed. Bij Hendrik Buen rijst twijfel, omdat hij met tovenarij meer boter had gecreëerd, een vaardigheid die past bij een boer, die immers boter produceerde van de melk van zijn koeien. Omdat dit meer ter zake doet voor zijn verdenking en beschuldiging dan voor het vonnis dat over hem is geweest, heeft het in deze context verder geen betekenis.¹¹⁴

De zaken van Christyne van Zelschote en Margriete Marel benadrukken nogmaals dat een vonnis werd gewezen op basis van de vergrijpen van een verdachte, ongeacht zijn of haar beroep. Christyne werd voor 50 jaar uit het graafschap verbannen na een hond te hebben gedood met een vreemd poeder, terwijl Margriete Marel werd opgeknoopt voor een lange lijst aan vergrijpen, zoals 15 of 16 jaar lang vreemdgaan met de duivel, aanwezig zijn bij vergaderingen van tovenaars en andere kwade geesten en het onder andere stelen van geld.

Uiteindelijk valt er op basis van de zaken van Christyne, Margriete, Hendrik, Maillaert en Olivier te concluderen dat het beroep van een verdachte geen enkele invloed had op het gewezen vonnis, in tegenstelling tot wat de historiografie in eerdere hoofdstukken beschreef.

Huwelijkse staat

In de afgelopen twee hoofdstukken hebben we de conclusie kunnen trekken dat de huwelijkse staat indirect te maken kon hebben met de manier waarop een verdachte werd behandeld tijdens het proces. Ook konden de echtgenoot van een verdachte en diens acties indirect te maken hebben met de verdenking en beschuldiging van een mogelijke verdachte van hekserij. Van de veertien verdachten die tot de doodstraf werden veroordeeld waren er negen getrouwd, vier weduwe, en tot slot het 14-jarige meisje. Hendrik, wiens lichaam als enige van de veroordeelden tot as en stof moest vergaan, was getrouwd, terwijl van de acht verdachten wier lichaam gedeeltelijk moest verbranden er vijf getrouwd waren. Van de drie anderen is de huwelijkse staat onbekend.

¹¹⁴ Zie voor meer informatie over de specifieke zaken bijlage 1.

Ook al is er een duidelijk verschil tussen de huwelijkse staat van de verschillende verdachten, wanneer de zaken naast elkaar worden gelegd en de conclusies van de twee vorige hoofdstukken in beschouwing tot deze sociale factor worden meegenomen, valt te concluderen dat iemands huwelijkse staat geen enkel verschil maakte bij het bepalen van een vonnis. De verslagen tonen aan dat het vonnis voortvloeit uit de vergrijpen waar de verdachten van waren beschuldigd. De enige mogelijke vorm van invloed die iemands huwelijkse status kon hebben op het vonnis, valt te zien in de zaak van Elizabeth Vlamyncx. Het is aannemelijk dat bemoeienis van haar familie ertoe leidde dat het lichaam van Elizabeth in gewijde grond werd begraven. Gezien de aard van haar zaak kan dit als uitzonderlijke situatie worden gezien.

Kortom: de huwelijkse staat had geen invloed op het vonnis.

Reputatie

Zoals eerder besproken is 'reputatie' een lastig begrip. In dit hoofdstuk komt, net zoals in het vorige hoofdstuk, de sociale factor 'reputatie' tot op zekere hoogte overeen met de factor 'afkomst'. De enige zaak waarbij iets wordt besproken wat hiermee te maken kan hebben, is bij de zaak van Elizabeth Vlamyncx. Zoals bij de factor 'afkomst' werd besproken is Elizabeth een van de weinige heksen die in gewijde grond werden begraven. We kennen de feitelijke reden hiervoor niet, maar kunnen mogelijke overwegingen beredeneren. Het zou een daad van barmhartigheid kunnen zijn, maar ook een gevolg van de reputatie en de daarbij behorende invloed van de familie van Elizabeth. In de gepubliceerde werken van Monballyu over Elizabeths zaak valt niets te vinden over acties die een 16^e-eeuwse rechter tot barmhartigheid zouden bewegen. Hierom is het aannemelijk dat de macht van de familie ervoor heeft gezorgd dat ze haar laatste rustplaats in het Augustijnenklooster te Gent zou vinden.¹¹⁵

Er kan dus worden vastgesteld dat net zoals bij 'afkomst' de sociale factor 'reputatie' niet echt bewezen heeft een grote invloed te hebben op het uiteindelijke vonnis, maar dat de zaak van Elizabeth het wel aannemelijk maakt dat een einde zoals dat van haar vaker is voorgekomen.

¹¹⁵ Jos Monballyu, *Van hekserij beschuldigd: Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw* (Kortrijk-Heule, 1996) 88.

Geslacht

In de 34 zaken met 36 verdachten die voor dit onderzoek zijn bekeken, zijn uiteindelijk 29 vrouwen en zeven mannen van hekserij verdacht en beschuldigd. Van de zeven mannen is er een overleden voordat een vonnis ten uitvoer kon worden gelegd. Twee werden tot de brandstapel veroordeeld, waarbij wat er van het lichaam over was op een staak moest worden gezet, als afschrikwekkend voorbeeld. Eén werd onthoofd, waarna zijn dode lichaam op een rad werd tentoongesteld, en twee andere mannen werden in vrijheid gesteld na het betalen van de proceskosten, omdat ze ondanks marteling tijdens hun verhoor niets hadden bekend. Een ander werd tot de brandstapel veroordeeld, waarna wat er van zijn lichaam over was tot as en stof moest vergaan.

Bestudering van deze vonnissen en de bijbehorende zaken, geeft geen enkele aanleiding om te veronderstellen dat deze mannen hun vonnis kregen omdat zij mannen waren. De enige mogelijke verklaring voor een andere behandeling omwille van hun geslacht zou gevonden kunnen worden in hoofdstuk 2, waar wordt besproken dat Olivier en Maillaert graag wilden bekennen, omdat ze juist bang waren om gemarteld te worden. Dit doet niet ter zake voor de gewezen vonnissen.

Omdat de groep vrouwelijke verdachten met een aantal van 29 een stuk groter is dan de groep mannen, is het logisch dat er in de vonnissen een grotere variatie zit. Elf vrouwen werden 'gewoon' tot de brandstapel veroordeeld, waarbij er voor twee van hen een uitzondering werd gemaakt, namelijk dat zij voorafgaand aan de brandstapel werden gewurgd. Twee andere vrouwen van deze groep werden in een speciaal hutje op de brandstapel geplaatst, zodat ze aan het zicht van een mogelijk publiek werden onttrokken. Over één vrouw wordt alleen vermeld dat zij ter dood was veroordeeld, maar blijft de methode van executie onvermeld. Drie andere vrouwen werden ook tot de brandstapel veroordeeld, met daaraan toegevoegd dat wat er van hun lichaam over was tentoongesteld moest worden op een staak, zodat ze als voorbeeld konden dienen voor anderen. Een andere vrouw werd tot de strop veroordeeld, maar haar lichaam moest ook tentoon worden gesteld. Twee andere vrouwen werden verbannen; een van hen werd eerst tot bloedens toe geslagen met een roede. Ook werd over haar verbanning een specifieke duiding gegeven: zij zou voor 50 jaar uit het graafschap worden verbannen. Zes vrouwen hebben nooit een vonnis toegewezen gekregen. Twee van hen werden in vrijheid gesteld in verband

met het ontbreken van een bekentenis, van een iemand werd de beschuldiging ingetrokken, een ander overleed voordat er een vonnis gewezen kon worden, een ander was naar Zeeland gevlucht voordat er vonnis gewezen kon worden en weer een ander had zo'n verwarrend proces, dat er nooit een vonnis is geweest. Een andere vrouw moest een boete betalen van 12 pond. Van twee vrouwen is het vonnis onbekend.¹¹⁶

Zoals hierboven samengevat is er een grote variëteit aan vonnissen die een verdachte toegewezen kon krijgen aan het einde van een heksenproces. Ook over deze zaken met vrouwelijke verdachten valt duidelijk te concluderen dat zij dit vonnis niet kregen omdat zij vrouw waren, maar dat factoren zoals de omstandigheden van hun verdenking en beschuldiging, of een bekentenis doorslaggevend waren. Ook al vallen er diverse overeenkomsten te zien in de vonnissen van mannelijke en vrouwelijke verdachten, zoals veroordeling tot de brandstapel, iemands geslacht lag niet als specifieke factor ten grondslag aan een vonnis.

Concluderend

Op basis van alle verslagen van rechtszaken kan er geconcludeerd worden dat er geen specifieke factor significant was voor het toegewezen vonnis, al kunnen er uitzonderingsposities worden toegekend aan de factoren 'leeftijd' en 'afkomst'.

In het kader van de factor 'leeftijd' hebben de zaken van het 14-jarige meisje en de 77-jarige Thaene Schaezens aangetoond dat een rechter of rechtbank mee kon voelen met de leeftijd van een verdachte. In beide gevallen wilden de autoriteiten een heel jong meisje of een vrouw van hoge leeftijd voor het lot van de vlammen behoeden. Hierom werd hun de gunst van een verstikkingsdood verleend. Of elke rechtbank medelijden had met een jonge of oude verdachte is niet zeker. De zaken in dit onderzoek maken het aannemelijk dat leeftijd tot een uitzonderingspositie kon leiden.

Wanneer een slachtoffer in een uitzonderlijk geval afkomstig was uit een familie met de juiste connecties, had deze familie uiteindelijk niets over het vonnis te zeggen. Er was een eventuele mogelijkheid dat ze na de voltrekking van een vonnis zeggenschap konden hebben over wat er met het lichaam van een veroordeelde kon gebeuren. Dit valt terug te zien in de zaken van Elizabeth Vlamyncx en Willemyne

¹¹⁶ Voor een overzicht van alle verdachten en de specifieke details van hun zaken, zie bijlage 1.

Smaysaerts. Over de zaak van Willemyne Smaysaerts is niet veel bekend, maar de achtergrond van de zaak van Elizabeth Vlamyncx maakt het aannemelijk dat het aanwenden van deze invloed alleen kon worden toegepast in uitzonderlijke posities.

Wat ervoor zorgde dat mannelijke en vrouwelijke verdachten altijd wel dezelfde straf ondergingen, naast het feit dat slechts weinig factoren een vorm van invloed hebben gehad op het uiteindelijke vonnis, heeft te maken met de strakke lijn die door alle heksenvervolgingen heen valt te herkennen. Ongeacht het bestudeerde land komt bij heksenvervolgingen de brandstapel als executiemiddel terug. Dit kan te herleiden zijn tot de invloeden van de Spaanse inquisitie, die eerst voornamelijk protestanten vervolgde, voordat er echt werd overgegaan op het vervolgen van heksen, maar kan ook samenhangen met de invloed van *De Heksenhamer*.

Conclusie

Het doel van deze scriptie was te onderzoeken tot in hoeverre iemands geslacht een rol speelde tijdens de heksenprocessen en -vervolgingen in zestiende-eeuws Vlaanderen. Om tot een antwoord te komen is er gekeken naar de drie verschillende fasen in het proces van de rechtsgang, namelijk de verdenking en beschuldiging van een verdachte, de behandeling van een verdachte tijdens het proces en de eindfase waarin het uiteindelijke vonnis werd gewezen. In het verdere onderzoek naar deze drie verschillende fasen is er gebruik gemaakt van diverse sociale factoren zoals leeftijd, afkomst, beroep, huwelijkse staat en de reputatie van de verdachte. Door deze sociale factoren als meet instrumenten te gebruiken, was het de bedoeling om een helder overzicht te creëren van de rol die elke sociale factor in de diverse fasen van het rechtsgang proces heeft gespeeld, om uiteindelijk te kunnen bepalen hoe significant iemands geslacht was in de heksenprocessen en -vervolgingen die in Vlaanderen hebben plaatsgevonden.

In het eerste hoofdstuk van dit onderzoek stond de verdenking en beschuldiging van een verdachte centraal. Hierin werd geconcludeerd dat het verdenken en beschuldigen van iemand van hekserij in der mate gecompliceerd was dat het niet mogelijk is om dit vast te pinnen op één specifieke sociale factor. Elke zaak is verschillend en één enkele component kan al significant zijn in het bepalen van het motief achter het verdenken en beschuldigen van een mogelijke verdachte. De leeftijd van een verdachte kon het, los van diens geslacht, verleidelijk maken om iemand van hekserij te verdenken. Zeven verdachten in dit onderzoek waren in de leeftijd van 60 jaar of ouder. Als zij buiten de maatschappij stonden waren zij een makkelijker doelwit, maar er zijn ook zaken bekend van jongere mensen, zoals de verdachte Hendrik Buen, die 33 jaar oud was, of Christyne van Zelfschote, die werd veroordeeld op 40-jarige leeftijd. Er is in dit onderzoek zelfs een zaak voorbij gekomen over een meisje van 14 jaar oud dat tot de brandstapel werd veroordeeld. Het is absoluut niet zo dat het als een vereiste werd beschouwd dat een verdachte van hekserij van hoge leeftijd moest zijn. Zoals dit onderzoek heeft aangetoond, werden mensen van allerlei leeftijden van hekserij beschuldigd. Twee sociale factoren die wél gezien kunnen worden als significant in het verdenken en beschuldigen van een potentiële heks, zijn iemands beroep en huwelijkse staat. Het komt in het bronmateriaal over Vlaanderen niet sterk naar voren, maar de

historiografie heeft aangetoond dat mensen met beroepen zoals vroedvrouw of genezer een groter risico liepen om van hekserij of tovenarij beschuldigd te worden, omdat het bij een geboorte erg makkelijk was om een vroedvrouw of genezer de schuld te geven wanneer er iets fout was gegaan. De component van geslacht was hierin afhankelijk van het gebied. Een regio met enkel vroedvrouwen liep een groter risico op vrouwen die van hekserij werden beschuldigd dan een gebied waar een mannelijke genezer aanwezig was.

De huwelijks staat van een verdachte kon indirect iets te maken hebben met de verdenking en mogelijke beschuldiging van een verdachte. In de zaken die voor dit onderzoek zijn onderzocht is het opvallend te noemen dat alleen vrouwelijke verdachten ervan beschuldigd werden met de duivel overspel op hun echtgenoten te hebben gepleegd, terwijl mannen vaak beschuldigd werden van hekserij door een combinatie van pech en onverklaarbare omstandigheden.

In het tweede hoofdstuk van dit onderzoek stond de behandeling van een verdachte tijdens het proces centraal. Hier is een speciale rol weggelegd voor het martelen van een verdachte tijdens het verhoor, omdat dit werd gezien als een middel om een verdachte loslippig te maken. Een bekentenis moest wel vrijwillig worden gegeven. Als hij buiten de verhoorkamer werd veranderd of werd ingetrokken, dan begon het proces weer van voor af aan.

In de behandeling tijdens het proces valt opnieuw te concluderen dat hoe een verdachte behandeld werd afhankelijk was van verschillende factoren. Er is geen specifieke factor die hieraan kan worden verbonden. Wat wel opvallend is, is dat er in de behandeling van verdachten een vaste lijn te ontdekken valt. Zo werd elke verdachte, ongeacht hun geslacht, aan een verhoor onderworpen om die essentiële bekentenis te krijgen. Zonder een vrijwillige bekentenis kon een verdachte niet ter dood worden veroordeeld. Van twee mannelijke verdachten uit dit onderzoek is bekend dat zij graag vrijwillig hun bekentenis gaven, omdat ze juist het martelen tijdens het verhoor wilden vermijden. Dit had voor deze twee heren geen effect. Beiden werden nog steeds ter dood veroordeeld.

De sociale factor die de sterkste invloed erop had hoe iemand tijdens het proces en verhoor werd behandeld was iemands afkomst. Dit valt terug te zien in de voorkeursbehandeling die Elizabeth Vlamyncx kreeg tijdens het afwachten van haar proces, al was deze voorkeursbehandeling slechts tijdelijk. Ook zij wist de verhoorstoel van haar verhoorders niet te ontlopen en werd gemarteld tot een

bekentenis. Doordat haar zaak door Monballyu als een unicum wordt omschreven, kan er niet vanuit worden gegaan dat er veel ongedocumenteerde zaken zijn waarbij de verdachte een voorkeursbehandeling kreeg.

Uiteindelijk draaide het allemaal om de bekentenis. De stappen die de verhoorders moesten nemen om een bekentenis van een verdachte te krijgen beïnvloedde hoofdzakelijk hoe een verdachte tijdens het proces werd behandeld. Dat een verdachte graag een bekentenis aflegde betekende misschien dat hij of zij een verhoor onder marteling wist te ontlopen, maar dat betekende niet dat de verdachte aan diens uiteindelijke lot zou ontkomen.

In het derde en daarmee laatste hoofdstuk van dit onderzoek staat het vonnis dat over een verdachte werd gewezen centraal. Opnieuw valt hier eenzelfde fenomeen te ontdekken als in de eerdere hoofdstukken. Er is niet echt een specifieke factor significant in het beïnvloeden van een vonnis, maar er kunnen uitzonderingsposities worden gegeven aan de factoren leeftijd en afkomst. De zaken van de 77-jarige Thaene Schaezels en een 14-jarig meisje, beiden tot de brandstapel veroordeeld, hebben aangetoond dat de autoriteiten een zwak konden hebben voor mensen van extreem hoge of juist jonge leeftijd, en dat zij zich daarom mild wilden tonen door deze verdachten een gunst te verlenen. Beide verdachten werden voordat zij op de brandstapel werden gelegd eerst gewurgd, zodat ze niet vermoord zouden worden door de vlammen. Iemands afkomst had daarentegen geen directe invloed op de vorm van het vonnis, maar het kon eventueel wel iets betekenen voor wat er na het vonnis met een stoffelijk overschot zou gebeuren. De zaken van Elizabeth Vlamyncx en Willemyne Smaysaerts hebben aangetoond, voor Elizabeth sterker dan voor Willemyne, dat wanneer een familie de juiste connecties had zij de eventuele mogelijkheid hadden om te bepalen wat er met het stoffelijk overschot van een verdachte gebeurde na de voltrekking van het vonnis. Gezien de achtergrond van de zaak van Elizabeth moet ook dit als een uitzonderlijke situatie worden beschouwd.

Uiteindelijk, om de vraag te beantwoorden in hoeverre iemands geslacht een rol heeft gespeeld tijdens de heksenprocessen en -vervolgingen in zestiende-eeuws Vlaanderen, is het antwoord dat geslacht een niet heel sterke rol heeft gespeeld, omdat er een variatie aan factoren en omstandigheden aan het verdenken en beschuldigen van een verdachte ten pas kwam. Wat wel significant blijft in het proces van verdenking en beschuldiging, is dat een vrouw van andere zaken beschuldigd

kon worden dan een man. Mannen werden niet van hekserij beschuldigd omdat zij overspel hadden gepleegd. Daarnaast is het opvallend te noemen dat het enkel mannelijke verdachten waren die een vrijwillige bekentenis hadden afgegeven om marteling tijdens een verhoor te ontlopen.

Bronnenlijst

Primair bronmateriaal, afkomstig uit de index

(<https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm>) van Jos Monballyu:

Bergues, Archives communales, *FF*, 5, f°243v-248v

Bergues, Archives communales, *FF*, 5, f°249r-251v.

Bergues, Archives communales, *FF*, 5, f°269r-271v.

Stadsarchief Gent, Bouc van Crime 1574-78 f. 94.

FF, 5, f°315v-320r.

FF 7, f°18v-21r.

FF, 7, f°30v-31v .

Hondschoote, Archives communales, *FF*, 7, f°16v-18v

RAG, *Raad van Vlaanderen*, 8594, f°43v-44r & *Ibid*, 8559, f°174r-226r en 22.946.

SABrugge, OSA, 192, Verluydboek 1490-1537, f°231v

SAleper, *Kasselrij leper*, 1ste reeks, 4226, f°113v-114v.

ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.563, Br 1520-1521, f° 1r.

ARA, *Rekenkamer Rijsel*, 34.196, Sr 1595-1596, f°36r

Secundaire literatuur:

Ankerloo B, Clark S, 'Introduction' in: Karen Jolly e.a., *The Athlone History of Witchcraft and Magic in Europe, volume 3: the Middle Ages* (London, 2002).

Apps, L., Gow, A., *Male witches in Early Modern Europe* (Manchester, 2003).

Institoris, Heinrich, Jakob Sprenger en Ivo Gay, *De heksenhamer = Malleus maleficarum* ('s-Hertogenbosch, 2005).

Jolly, K., 'Medieval magic: definitions, beliefs, practices' in: Karen Jolly e.a. *The Athlone History of Witchcraft and Magic in Europe, volume 3: the Middle Ages* (London, 2002).

Kieckhefer, R., *Magic in the Middle Ages* (Illinois, 2022).

Monballyu, J., 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', *Het Land van Aalst* 53 (2001).

Monballyu, J., *De heksen en hun bureu. Heksenprocessen in de Lage Landen 1598-1652* (Leuven, 2015).

Monballyu, J., *Van hekserij beschuldigd: Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw* (Kortrijk-Heule, 1996).

Rider, C., 'Magic and gender' in: Sophie Page, Catherine Rider *The Routledge History of Medieval Magic* (London, 2019) 343-354.

Roper, L., *Witch Craze: terror and fantasy in baroque Germany* (New Haven, 2004).

Rowlands, A., *Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe* (London, 2009).

Stokes, L.P., *Demons of Urban Reform: Early European Witch Trials and Criminal Justice, 1430-1530* (London, 2011).

Vanysacker, D., 'Het aandeel van de Zuidelijke Nederlanden in de Europese heksenvervolging (1450-1685). Een status quaestionis', *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden* 8:4 (2000) 329-349.

Vanysacker, D., 'Witch hunts in the Low Countries (1450-1685)', in: Johannes Dillinger, *Routledge history of witchcraft* (London, 2016), 113-124.

Vanysacker, D., *Hekserij in Brugge: De magische leefwereld van een stadsbevolking, 16de-17de eeuw* (Brugge, 1988).

Wouter-Ceuppens, G., iets over de historische heks, *Volkskunde*, 55 (1954), 138-141.

Bijlage 1 Gebruikte zaken

Deze bijlage bestaat uit twee verschillende overzichten van rechtszaken die voor deze scriptie zijn bestudeerd. Het eerste overzicht bevat de rechtszaken gerangschikt op de volgorde zoals zij ook in deze scriptie voorbijkomen. Het tweede overzicht bevat rechtszaken die niet specifiek in de hoofdstukken worden benoemd, maar die wel voor dit onderzoek zijn bekeken. Er is een bewuste keuze gemaakt om de zaken, ook al staan zij in twee aparte lijsten vermeld, door te tellen. Op deze manier is er voor de lezer meteen een duidelijk overzicht om hoeveel zaken het in totaal gaat.

Overzicht 1 Rechtszaken op volgorde van bespreking in dit onderzoek

Zaak 1	Cornelie van Beverwijk
Naam	Cornelie van Beverwijk.
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	8 juli 1575
Leeftijd	Onbekend
Reputatie	Onbekend
Locatie	Gent
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Getrouwd met Antheunis de Muldere
Beroep	Huisvrouw
Reden van beschuldiging	Zou door middel van waarzeggerij klanten naar haar huis hebben gelokt, maar haar voorspellingen klopten niet
Vonnis	Veroordeeld tot het op de knieën smeken om vergiffenis, dit met een kaars in de hand die geofferd moest worden in de kapel van het schepenhuis
Eventuele bijzonderheden zaak	Niet van toepassing

Zaak 2	Elizabeth Vlamyncx
Naam	Elizabeth Vlamyncx
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	23 december 1595
Leeftijd	61 jaar
Reputatie	Afkomstig uit een gegoede familie, dus de familie had aanzien.
Locatie	De zaak heeft zich afgespeeld in Ninove, maar er is vonnis geweest in Gent, door de Raad van Vlaanderen.

Afkomst	Afkomstig uit een hooggeplaatste familie. Haar ene broer was officiaal van leper geweest, de ander was deken van Veurne. Haar echtgenoot was eerste schepen van Ninove. Haar schoonzoon was luitenant-hoogbaljuw.
Huwelijkse staat	Getrouwd met Ghysebrecht Ghuens.
Beroep	Huisvrouw.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Werd genoemd als medeplichtige in het beoefenen van hekserij door Anna Goossens. • Zou een duivelsteken in haar oksel hebben. • Heeft 's nachts in het bos gedanst samen met andere vrouwen. • Heeft voor de duivel gedanst.
Vonnis	Veroordeeld tot de brandstapel.
Eventuele bijzonderheden zaak	De familie kreeg uiteindelijk toestemming om haar in gewijde grond te begraven.

Zaak 3	Thaene Schaezens
Naam	Thaene Schaezens
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	24 juli 1596.
Leeftijd	77 jaar
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Diksmuide
Afkomst	Onbekend
Huwelijkse staat	Weduwe van Hendric de Haeze
Beroep	Poortster
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Getuigen hadden gezien dat zij op de markt een zwarte hen van een man in het zwart had gekocht. Ze zou met hem overspel hebben gepleegd. • De duivel zou aan haar verschenen zijn in de vorm van een zwarte hond. • Zou gebrandmerkt zijn door de duivel en aan hem trouw hebben gezworen.
Vonnis	Zij wordt eerst gewurgd, en vervolgens op de brandstapel verbrand.
Eventuele bijzonderheden zaak	Er wordt specifiek aangegeven dat ze al op hoge leeftijd is en hierom eerst zal worden gewurgd.

Zaak 4	Joosyne Wecsteen
Naam	Joosyne Wecsteen
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	28 maart 1596
Leeftijd	59 jaar
Reputatie	Onbekend
Locatie	Bergen.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	<ul style="list-style-type: none"> • Weduwe van Gillis Carette • Nu getrouwd met Jan Herrewyn
Beroep	Huisvrouw
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Overspel gepleegd met de duivel die in menselijke vorm aan haar verschenen zou zijn. • Zou twee keer in haar tuin gezien zijn terwijl zij een karper aan de duivel offerde.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • De brandstapel met de dood tot gevolg. • Haar lichaam moet tentoon worden gesteld buiten de stad. • Haar bezittingen worden in beslag genomen.
Eventuele bijzonderheden zaak	X.

Zaak 5	Maillaert van Ercke Pieterszoon
Naam	Maillaert van Ercke Pieterszoon
Geslacht	Man
Datum vonnis	30 maart 1596
Leeftijd	65 jaar
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Bergen.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Bakker.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Zou vanuit zijn tuin de duivel meerdere keren hebben aanbeden. • Zou weigeren het kruis te slaan. • Zou een duivelsteken op zijn rechterhand hebben gekregen. • Zou een andere heks (een vrouw) van een zwarte kat hebben voorzien om haar te helpen.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • De brandstapel.

	<ul style="list-style-type: none"> • Het lichaam moet na zijn dood buiten de stad worden tentoongesteld. • Eigendom wordt in beslag genomen.
Eventuele bijzonderheden zaak	Er wordt specifiek in het verslag benoemd dat hij erg graag wilde bekennen, omdat hij bang was om gemarteld te worden door zijn verhoorders.

Zaak 6	Christyne van Zelschote
Naam	Christyne van Zelschote
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	23 maart 1599
Leeftijd	40 jaar
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Hondschoote
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	<ul style="list-style-type: none"> • Getrouwd met Hendric de Cloppere • Weduwe van Caerle de Codts
Beroep	Huisvrouw
Reden van beschuldiging	Zou met een vreemd poeder uit haar kelder een hond hebben gedood.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • Moet op een schavot voor het stadhuis met een roede worden geslagen op het blote lichaam tot bloedens toe • Verbannen uit het Graafschap Vlaanderen voor 50 jaar.
Eventuele bijzonderheden zaak	Is op drie verschillende momenten gemarteld omdat haar verhoorders zeker wilden weten dat zij steeds dezelfde bekentenis zou geven.

Zaak 7	Hendrik Buen
Naam	Hendrik Buen
Geslacht	Man
Datum vonnis	22 augustus 1597.
Leeftijd	33 jaar
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Voormezele
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Getrouwd met Mechelynne Bataillie
Beroep	Vermoedelijk boer, al is dit niet zeker.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Heeft gedreigd het pachtgoed van Jacques Letten in brand te steken omdat hij zijn vrouw daar had

	<p>aangetroffen met de luitenant van de baljuw.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zou kennis hebben gehad van de heksen activiteiten van zijn vrouw. • Zou van zijn vrouw toverkunst hebben geleerd. • Zou trouw hebben gezworen aan een gevreesde heks, Calleken Astergorys • Zou door middel van toverij meer boter hebben gecreëerd.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • Veroordeeld tot de brandstapel, tot er van zijn lichaam niets anders over is dan stof. • Zijn eigendommen werden in beslag genomen.
Eventuele bijzonderheden zaak	X.

Zaak 8	Lyne de Roo
Naam	Lyne de Roo
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	Specifieke datum onbekend, het jaar 1596.
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Brugge.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Vroedvrouw
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Zou op de voorhoofden van de kinderen van wie zij de bevalling begeleidde een klein kruisje hebben geslagen en daarmee de kinderen hebben betoverd. Ze zouden voor de rest van hun leven gekweld zijn.
Vonnis	Onbekend.
Eventuele bijzonderheden zaak	Onbekend.

Zaak 9	Lynken van Brugghe
Naam	Lynken van Brugghe
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	29 februari 1596
Leeftijd	57 jaar
Reputatie	Onbekend.

Locatie	Hondschoote
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Weduwe van Mahieu Coloos
Beroep	Huisvrouw.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Is genoemd door haar man tijdens zijn verhoor. • Sloeg op de vlucht voor de autoriteiten. • Had melk van twee koeien betoverd. Hierdoor leek het alsof ze de melk van twaalf koeien in bezit had.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • Kwam er eigenlijk niet. Is overleden door marteling tijdens het verhoor. • Moest begraven worden onder de galg. • Haar spullen zijn in beslag genomen. • De potjes en glazen met zalf, samen met twee messen die zij heeft gebruikt om haar misdaden te plegen, moeten in het vuur worden geworpen en verbrand.
Eventuele bijzonderheden zaak	<ul style="list-style-type: none"> • Zij is tijdens de vergrijpen van deze zaak weduwe geworden. • Haar man is voor dezelfde vergrijpen berecht. • Heeft 'vrijwillig' bekend. • Door het geven van stokslagen zouden haar verhoorders er getuige van zijn geweest hoe de duivel had geprobeerd haar geest over te nemen. • De duivel zou, aldus het verslag, ervoor hebben gezorgd dat haar tong in der mate opzwol dat ze tijdens het verhoor is gestikt.

Zaak 10	Margriete Marel
Naam	Margriete Marel
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	18 augustus 1596.
Leeftijd	65 jaar
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Hondschoote
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	<ul style="list-style-type: none"> • Getrouwd met Bricx Meindal • Weduwe van Pieter de Grave • Weduwe van Joris Rogier

	<ul style="list-style-type: none"> • Weduwe van Philips Barbari
Beroep	Huisvrouw
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Zou 15 à 16 jaar lang God verloochend hebben door vreemd te gaan met de duivel. • Zou met de duivel aanwezig zijn geweest op vergaderingen met tovenaars en andere kwade geesten. • Zou ontucht met de duivel hebben gepleegd. • Zou een poeder hebben gebruikt om mensen te beheksen. • Zou geld hebben gestolen van een knecht.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • In beslagname van eigendommen. • Wordt opgehangen aan de strop. • Haar lichaam moet blijven hangen als voorbeeld voor anderen.
Eventuele bijzonderheden zaak	X.

Zaak 11	Lieven Zagherman, Jehan Coolens en Joose de Stercke
Naam	Lieven Zagherman, Jehan Coolens en Joose de Stercke
Geslacht	Man
Datum vonnis	Precieze datum onbekend, jaartal 1539.
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Het vonnis werd gewezen in Aalst, maar Lieven Zagherman was afkomstig uit Dendermonde, Jehan Coolens en Joosse de Stercke beiden uit Hofstade.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Lieven Zagherman: Onbekend. Jehan Coolens: Poorter van de stad Aalst. Joose de Stercke: Poorter van de stad Aalst.
Reden van beschuldiging	Lieven Zagherman: in zijn huis werden meerdere boeken en papertjes met nicromantische teksten en tekeningen aangetroffen. Jehan Coolens: Werd door Lieven Zagherman genoemd als medeplichtige tijdens het verhoor.

	Joose de Stercke: Werd door Lieven Zagherman genoemd als medeplichtige tijdens het verhoor.
Vonnis	Lieven Zagherman: werd met een zwaard onthoofd. Zijn lijk werd op een rad tentoongesteld. Jehan Coolens: Mocht na betaling van de proceskosten gaan, want had niet bekend. Joose de Stercke: Mocht na betaling van de proceskosten gaan, want had niet bekend.
Eventuele bijzonderheden zaak	<ul style="list-style-type: none"> • Werden allen gemarteld.

Zaak 12	Catelyn Coopman
Naam	Catelyn Coopman
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	6 mei 1597
Leeftijd	40 jaar
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Bergen.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	<ul style="list-style-type: none"> • Getrouwd met Jan van Bocstaele • Weduwe van Antheunis de Portere • Weduwe van Passchier Inghels
Beroep	Huisvrouw.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Zou gemeenschap hebben gehad met de duivel. • Zou hekserij van een man genaamd Joris de Beere hebben geleerd.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • De brandstapel. • Haar lichaam moet na afloop op een staak worden geplaatst, zodat het als voorbeeld kan dienen voor anderen. • Eigendommen worden in beslag genomen.
Eventuele bijzonderheden zaak	X.

Zaak 13	Olivier Ryckaert
Naam	Olivier Ryckaert
Geslacht	Man
Datum vonnis	18 december 1598.
Leeftijd	62 jaar.
Reputatie	Onbekend.

Locatie	Bergen.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Getrouwd met kinderen. Heeft ze achtergelaten in Pitgam.
Beroep	Strodakwerker
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Zou meerdere jaren diverse dieren hebben betoverd. • Zou dit in minstens 9 verschillende dorpen gedaan hebben.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • De boeken die hij voor zijn toverij heeft gebruikt moeten worden verbrand. • Hij wordt zelf tot de brandstapel veroordeeld. • Zijn dode lichaam moet op een staak worden gezet, als voorbeeld voor anderen. • Zijn overige eigendommen worden in beslag genomen.
Eventuele bijzonderheden zaak	Er wordt specifiek in zijn verslag benoemd dat hij zo bang was om gemarteld te worden dat hij een vrijwillige bekentenis gaf.

Zaak 14	Anoniem meisje
Naam	Onbekend
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	Onbekend.
Leeftijd	14
Reputatie	Onbekend.
Locatie	leper.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Alleenstaand.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	Onbekend.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • Gewurgd, om daarna op de brandstapel te worden gezet.
Eventuele bijzonderheden zaak	Monballyu noemt deze zaak als voorbeeld uit een artikel van Niklaas Maddens. Hij noemt geen verdere namen. Bovenstaand is de enige informatie die over dit meisje bekend is.

Zaak 15	Willemyne Smaysaerts
Naam	Willemyne Smaysaerts

Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	Onbekend.
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Onbekend
Locatie	Gent
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	Onbekend.
Vonnis	Ter dood veroordeeld. Hoe precies is onbekend.
Eventuele bijzonderheden zaak	Haar familie kreeg speciale toestemming om haar in gewijde grond te begraven.

Overzicht 2 Rechtszaken die niet direct in dit onderzoek worden besproken.

Zaak 16	Magdalena Ledau
Naam	Magdalena 'Leene' Ledau
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	Ergens in de jaren 1590.
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Brugge
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Adviseur over hoe van betoveringen af te raken.
Reden van beschuldiging	Gaf advies over bezweringen om slachtoffers (vaak kinderen) van betoveringen af te helpen.
Vonnis	Dat kwam er niet.
Eventuele bijzonderheden zaak	De inwoners van Brugge waren zo bijgelovig over de talenten van Leene, dat de rechters eigenlijk niet wisten wie ze nou moesten berechten; de tovenares die mensen hielp om van bezweringen af te komen, of de getuigen die haar zelfs wilden bezoeken terwijl zij in de kelder zat, wachtend op haar vonnis.

Zaak 17	Margriete Bauwens
Naam	Margriete Bauwens
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	1520'er jaren
Leeftijd	Onbekend.

Reputatie	Onbekend.
Locatie	Aalst
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Getrouwd.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	Zou magie hebben gebruikt.
Vonnis	Kwam er niet.
Eventuele bijzonderheden zaak	Haar man diende een klacht in over de beschuldiging van zijn vrouw. De persoon die haar had beschuldigd werd veroordeeld tot smeken om vergiffenis en betaling van een geldboete.

Zaak 18	Ghileyn Wouters
Naam	Ghileyn Wouters
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	6 juli 1532.
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Brugge
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Getrouwd. Er wordt aangegeven dat haar meisjesnaam Varsenare is.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Zou met de hulp van de duivel meerdere dingen gedaan hebben die verboden zijn. • Zou op een sekte bijeenkomst iemand gedood hebben.
Vonnis	De brandstapel.
Eventuele bijzonderheden zaak	Er wordt opgemerkt dat Ghileyn dan de pijn van haar slachtoffer kan ervaren.

Zaak 19	Ampleunie Coopmans
Naam	Ampleunie Coopmans
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	6 juli, 1532
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Brugge
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Vrouw van Gillis Coopman
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Heeft meerdere dingen gedaan die verboden zijn en daarmee god kwaad gedaan.

	<ul style="list-style-type: none"> • Zou mensen hebben beroofd.
Vonnis	Veroordeeld tot de brandstapel buiten de stadspoort.
Eventuele bijzonderheden zaak	X.

Zaak 20	Magdaleene de Haene
Naam	Magdaleene de Haene
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	6 augustus 1597
Leeftijd	50 jaar
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Bergen
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	<ul style="list-style-type: none"> • Getrouwd met Antheunis Briard • Weduwe van Jacob Culpaert • Weduwe van Jan Culpaert
Beroep	Huisvrouw.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Heeft zich er 26 jaar lang schuldig aan gemaakt vreemd te gaan met de duivel, die zich als jonge man met ronde voeten aan haar had gepresenteerd. • Zij heeft een offer van hem gekocht. • Zij zou god hebben afgezworen. • Heeft van de duivel zalfjes en poedertjes ontvangen om de duivel mee te hinderen. • Zou voor elk persoon die zij met haar toverkunst vermoorde 40 schellingen krijgen, voor elke koe 20 schellingen en voor elk kalf 5 schellingen.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • Tot de dood veroordeeld op de brandstapel. • In beslagname eigendommen. • Haar lichaam mag blijven hangen op het galgenveld als voorbeeld.
Eventuele bijzonderheden zaak	X.

Zaak 21	Maycken van Haveskercke
Naam	Maycken van Haveskercke
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	20 juni 1598

Leeftijd	65 jaar
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Bergen
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Weduwe van Caerl Daneel
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Zou gemeenschap hebben gehad met de duivel. • Zou op diverse plekken gemeenschap met de duivel hebben gehad. • De duivel zou aan haar verschenen zijn in de vorm van een jongeman. • Zou meerdere koeien hebben behekst.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • Buiten de stad op de brandstapel geplaatst tot de dood erop volgt. • Het lichaam mag aan een staak blijven hangen, om als voorbeeld te dienen voor anderen. • Eigendommen worden in beslag genomen.
Eventuele bijzonderheden zaak	X.

Zaak 22	Cornelia van Beverwijck
Naam	Cornelia van Beverwijck
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	14 juli 1598
Leeftijd	75 jaar
Reputatie	Stond in de stad bekend als 'blootvoetse Nele'.
Locatie	Gent
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Weduwe van Anthuenis de Muldere
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Is nooit naar de biecht gegaan. • Is noot ter communie gegaan. • Heeft een duivelsteken op het linkerbeen. • Zou de duivel naakt hebben gekust op zijn achterwerk om haar nederigheid te tonen. • Veel mensen ziek gemaakt door middel van bepaalde kruiden.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • Veroordeeld tot de brandstapel.

	<ul style="list-style-type: none"> • Veroordeling tot in beslagname eigendommen.
Eventuele bijzonderheden zaak	X.

Zaak 23	Magdelaine Langhelees
Naam	Magdelaine Langhelees
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	Augustus 1536
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Aaigem-Vlekkem.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	Zou als tovenaars bier en melk van haar burens stelen.
Vonnis	Moest een boete van 12 pond betalen.
Eventuele bijzonderheden zaak	Er werd geen bewijs aangetroffen.

Zaak 24	Elizabeth Callebauts
Naam	Elizabeth Callebauts
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	Juli-augustus 1595
Leeftijd	Onbekend
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Liederkerke
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Getrouwd met Gillis Maes
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Bekende tijdens een ondervraging zich al tien jaar lang met hekserij bezig te hebben gehouden. • Zou een eigen duivel genaamd Berthel hebben die zij bij zich thuis ontmoette. • De duivel nam haar mee naar een dansfeest in het bos, waar ze dansten met andere duivels en heksen. • Elizabeth zou gevlogen hebben. • Zou gemeenschap met de duivel hebben gehad. • Gaf later toe dat de duivel haar zes pond had aangeboden als zij haar

	geloof verloochende en de duivel trouw zwoer.
Vonnis	Onbekend.
Eventuele bijzonderheden zaak	<ul style="list-style-type: none"> • Haar man zou van haar heksenactiviteiten op de hoogte zijn geweest.

Zaak 25	Jan de Vyldere
Naam	Jan de Vyldere
Geslacht	Man
Datum vonnis	Juli-augustus 1595
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Werd al jaren van hekserij verdacht.
Locatie	Het proces vond plaats in Liedekerke, maar Jan werd opgepakt in Aalst.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Zou paarden en koeien hebben gedood. • Zou andere heksen hebben gedood.
Vonnis	Overleed voordat er een vonnis kon worden uitgevoerd. Werd begraven op het galgenveld van Aalst.
Eventuele bijzonderheden zaak	Hij had zo veel dingen tijdens het verhoor bekend, dat dit eerst buiten de verhoorkamer moest worden gecontroleerd.

Zaak 26	Lysbette Taelmans
Naam	Lysbette Taelmans
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	1596
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Werd al jaren verdacht van het betoveren van beesten.
Locatie	Liederkerke
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	Werd genoemd door een andere heks als medeplichtige tijdens een verhoor.
Vonnis	Werd vrijgelaten wegens het gebrek aan een bekentenis.
Eventuele bijzonderheden zaak	X.

Zaak 27	Josyne Persoons
Naam	Josyne Persoons
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	Najaar 1595
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Onbekend
Locatie	Geraadsbergen.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend
Beroep	Onbekend
Reden van beschuldiging	Onbekend.
Vonnis	Werd vrijgelaten wegens een gebrek aan bewijs.
Eventuele bijzonderheden zaak	x.

Zaak 28	Yseren Bil
Naam	Yseren Bil
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	Najaar 1595
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Onbekend.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	Onbekend.
Vonnis	Wist te ontsnappen en vluchtte naar Zeeland.
Eventuele bijzonderheden zaak	Onbekend.

Zaak 29	Anna Goossens
Naam	Anna Goossens
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	Augustus 1595
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Had de bijnaam 'Tanneken Jennis'.
Locatie	Ninove.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	Onbekend.
Vonnis	Werd tot de brandstapel veroordeeld.

Eventuele bijzonderheden zaak	Heeft tijdens haar ondervraging de waterproef moeten doorstaan. Is daarnaast twee keer gemarteld tijdens het verhoor.
--------------------------------------	---

Zaak 30	Elizabeth van Steenstraete
Naam	Elizabeth van Steenstraete
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	1595
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Ninove.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Echtgenote van Laurens van Kyel.
Beroep	Vrouw van een bakker, dus dat zij ook bakker was is aannemelijk.
Reden van beschuldiging	<ul style="list-style-type: none"> • Werd verklikt door Anna Goossens. • De beul vond een duivels teken. • Zonk niet tijdens de waterproef.
Vonnis	Tot de brandstapel veroordeeld.
Eventuele bijzonderheden zaak	<ul style="list-style-type: none"> • Werd kaalgeschoren. • Moest een prikproef met duivelsmerken doorstaan.

Zaak 31	Marguerite Suenens
Naam	Marguerite Suenens
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	November 1595
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Had de bijnaam 'Scosters'.
Locatie	Onbekend.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	Verklikt door Elizabeth Vlamyncx.
Vonnis	Onbekend.
Eventuele bijzonderheden zaak	Beschuldigde op haar beurt Elizabeth Vlamyncx weer.

Zaak 32	Jenne Sbleissers
Naam	Jenne Sbleissers
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	24 juli 1595
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Had de bijnaam 'Peerdevleesch'.
Locatie	Dendermonde.

Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	Werd door meerdere personen van toverij beschuldigd.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • Werd op 2 oktober 1595 in een hutje verbrand. • Haar verkoolde lijk werd aan een galg opgehangen.
Eventuele bijzonderheden zaak	X.

Zaak 33	Anna Scoocx
Naam	Anna Scoocx
Geslacht	Vrouw
Datum vonnis	1595/1596
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Bijgenaamd Tanne op Theyken.
Locatie	Meerdere gerechtelijke onderzoeken vonden plaats in Liedekerke, Geraardsbergen en Ninove.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Weduwe van Jehan de Blasere
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	Onbekend.
Vonnis	<ul style="list-style-type: none"> • Werd op 10 januari 1596 in een hutje verbrand. • Haar lijk werd aan een galg opgehangen na afloop.
Eventuele bijzonderheden zaak	Onbekend.

Zaak 34	Noventien van der Beke.
Naam	Noventien van der Beke.
Geslacht	Vrouw.
Datum vonnis	Vervolgd tussen 19 september 1596 en 18 maart 1598.
Leeftijd	Onbekend.
Reputatie	Onbekend.
Locatie	Opgesloten in Aalst.
Afkomst	Onbekend.
Huwelijkse staat	Onbekend.
Beroep	Onbekend.
Reden van beschuldiging	Onbekend.
Vonnis	Werd verbannen.

Eventuele bijzonderheden zaak	Had tijdens het verhoor niet genoeg bekend voor de brandstapel.
--------------------------------------	---

Totaalbeeld

- In totaal zijn er **34** zaken onderzocht voor dit onderzoek.
- In deze zaken waren er **29** vrouwelijke verdachten en **7** mannelijke verdachten. In totaal zijn er **36** verdachten.
- De leeftijden van deze verdachten varieerden van **14** tot **77** jaar. Van **21** verdachten is de leeftijd niet bekend.
- Van slechts **8** verdachten kan concreet worden gezegd dat er iets over de reputatie bekend was.
- De verdachten uit deze zaken waren afkomstig uit **14** verschillende plaatsen.
- Van slechts **1** verdachte kan concreet worden gezegd uit wat voor milieu zij afkomstig was.
- Van **20** verdachten is de huwelijks staat bekend. Hiervan waren 14 verdachten getrouwd, **1** ongetrouwd en **10** weduwe. **5** zijn later hertrouwd. Van **14** verdachten is de huwelijks staat onbekend.
- Van **16** verdachten is het beroep bekend. Wanneer het beroep huisvrouw hierin wordt meegerekend hebben de verdachten uit de onderzochte zaken **7** verschillende beroepen.
- Van de **35** verdachten wordt er van **17** verdachten specifiek benoemd dat zij zijn gemarteld. Van **18** verdachten wordt niet benoemd hoe zij tijdens het proces zijn behandeld.
- Van de **35** verdachten zijn er **21** ter dood veroordeeld. Hiervan zijn **16** verdachten tot de brandstapel veroordeeld. Van deze verdachten zijn er **2** veroordeeld tot eerst worden gewurgd, om daarna op de brandstapel te worden gezet. **14** verdachten werden gewoon tot de brandstapel veroordeeld waarvan er **2** verdachten aan het zicht werden onttrokken door een speciaal huisje van speciaal hout of stro.
- Van slechts **1** verdachte moest het lichaam tot stof vergaan.
- Van **8** verdachten moest het lichaam gedeeltelijk opbranden, zodat zij als waarschuwing konden dienen voor anderen.

- **7** verdachten werden niet tot de doodstraf veroordeeld.